

Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ  
ΒΡΑΣΜΩ: Ο ΑΡΧΑΙΟΣ  
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΩΣ  
ΕΛΕΓΧΟΥ  
ΩΡΟΣ ΕΝ  
ΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ  
Σ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ  
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΕΥΑΓ  
ΓΓΕΛΟΥ







Ευχαριστίες.

Το πρώτο μεγάλο “ευχαριστώ” πηγαιίνει -σχεδόν προβλέψιμα και στερεοτυπικά- στον καθηγητή μου, κ. Κάρολο Γαλανό, καθώς μετατρέψαμε τις συναντήσεις μας σε κάτι πολύ παραπάνω από μια διόρθωση: ένα ελαφρύ αρχιτεκτονικό κουτσομπολιό, μια επιμονή στην αυτοκριτική του ερευνητή πάνω στο γραπτό του, ατελείωτες συζητήσεις και brainstorming μέσω της κάμερας του υπολογιστή, τα αμέτρητα μπροσ-πίσω και οι επαναδιατυπώσεις του ερευνητικού ερωτήματος, μαζί με την αμοιβαία μας διάθεση να παράξουμε κάτι πολύ περισσότερο από μια απλή πανεπιστημιακή εργασία, ήταν τα στοιχεία εκείνα που ολοκλήρωσαν την παρούσα έρευνα.

Ευχαριστώ τον κ. Χρήστο Φιλιππίδη, που, δίχως να το γνωρίζει, με σύστησε στο θέμα του αρχιτεκτονικού ελέγχου και της στρατικοποιημένης πολεοδομίας, όταν τα Χριστούγεννα του 2020 διάβασα για πρώτη φορά τη διατριβή του και με ενέπνευσε αρκετά έτσι ώστε να αποτελέσει βασική παράμετρο και σημαντική αφορμή στην έρευνά μου. Ευχαριστώ παράλληλα τον επίσης καθηγητή μου, κ. Νικόλαο Πατσαβό, ο οποίος με τη σειρά του με έφερε σε επαφή με το έργο του προηγούμενου.

Συμπτωματικά -ή και όχι- τα τρία αυτά άτομα αποτελούν και τα μέλη της επιτροπής αξιολόγησης της εργασίας αυτής, και τους ευχαριστώ για αυτό.

Ένα εξίσου μεγάλο ευχαριστώ ανήκει και στο τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών και στο προσωπικό του, που έχει καταφέρει μέσα σε μερικά χρόνια να γίνει ένα από τα καλύτερα -κατ’ εμέ- τμήματα αρχιτεκτονικής στη χώρα. Ένα ευχαριστώ για τη συνεχή στήριξη και για την καταπληκτική μας συνεργασία κατά τα χρόνια αυτά.

Τα ευχαριστώ σε οικογένεια και φίλους για τη στήριξη κατά τη διάρκεια της έρευνας αυτής τα έχω ήδη πει ουκ ολίγες φορές μέχρι τώρα. Κάνω όμως την αναφορά αυτή για να τιμήσω τη συνεισφορά της οικογένειας (βιολογικής ή/και επίλεκτης) στη διεκπεραίωση του έργου του ερευνητή.

# \*Περιεχόμενα

08

**Περίληψη/  
Abstract**

10 **Εισαγωγή**

**Ενότητα Α:**  
**Η πόλη εν βρασμό.**

ΤΥΠΟΣ 14  
ΓΕΓΟΝΟΤΑ 16  
ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ 17  
ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ 18  
ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ 18  
ΕΞΑΡΧΕΙΑ 20  
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 23

ΕΞΥΓΙΑΝΣΗ 25  
ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 25  
ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗ 25  
HAUSSMANN 26  
INFLUENCE 28  
ΕΛΛΑΔΑ 28  
ΕΚΤΟΠΙΣΗ 29  
ΑΝΤΙΠΑΡΟΧΗ 29  
ΜΙΚΡΟΑΣΤΟΙ 31  
ΕΞΕΥΓΕΝΙΣΜΟΣ 32  
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ 33  
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 36

**Ενότητα Β:**  
**Αρχιτεκτονικός σχεδιασμός και  
αστική εξυγίανση**

24

## Ιντερλούδιο/Interlude

38

40

Επίλογος

## Βιβλιογραφία

46

48

Κατάλογος εικόνων

# περίληψη abstract

Η επίδραση που μπορεί να έχει ο αστικός σχεδιασμός τόσο στη ροή της καθημερινότητας όσο και στην εξέλιξη της πόλης και της κοινωνίας δεν γίνεται συχνά αντιληπτή στην πραγματική της διάσταση. Κατ' επέκταση, ο αστικός σχεδιασμός έχει χρησιμοποιηθεί ανά καιρούς για την εξασφάλιση του ελέγχου της κοινωνίας, αλλά και για τη διατήρηση των αρμονικών ρυθμών ροής της καθημερινότητας. Οι κοινωνικές εξεγέρσεις και ασύμμετρες συγκρούσεις αποτελούν κατά βάση την πιο κοινή αιτία διαταραχής των ομαλών ρυθμών της καθημερινότητας στα αστικά κέντρα και η πρόληψη και διαχείριση τους έχουν αποτελέσει ουκ ολίγες φορές αντικείμενο ενασχόλησης του σχεδιασμού και της Αρχιτεκτονικής, ανά τα χρόνια.

Η έρευνα αυτή επικεντρώνεται στη χωρική διάσταση των εξεγέρσεων αυτών, τον τρόπο με τον οποίο αυτές επηρεάζουν την ποιότητα του δημόσιου χώρου, καθώς και το πως οι εκάστοτε συνθήκες που διαμορφώνει ο σχεδιασμός των αστικών κέντρων επιδρούν στη γέννηση και την εξέλιξη των φαινομένων αυτών. Αναζητείται παράλληλα η προέλευση των τεχνικών που χρησιμοποιεί ο σχεδιασμός για να εξασφαλίσει τον έλεγχο, καθώς και αξιολογείται η αποτελεσματικότητά των τεχνικών αυτών σε πρόσφατα παραδείγματα. Συνδέει, τέλος, τα όσα έχουν προκύψει με την περίπτωση της Ελλάδας και πως η εγχώρια αρχιτεκτονική παραγωγή λειτούργησε με υποβόσκοντα κίνητρα και, μεταξύ άλλων, με απώτερο σκοπό τον έλεγχο.

Παραδείγματα-κλειδιά και case-studies στην ανάλυση αυτή αποτελούν τα γεγονότα του Δεκέμβρη του 2008 στην Αθήνα, η περίπτωση του Μάη του 1968, καθώς και ο ανασχεδιασμός του Παρισιού από τον Haussmann, μεταξύ άλλων.

**Λέξεις-κλειδιά:** αστικός σχεδιασμός, εξεγέρσεις, έλεγχος, **military urbanism**, Haussmann, αντιπαροχή, αστική εξέλιξη, αστική εξυγίανση



# περίληψη abstract

The effect of Urban Design on the daily life of the citizens and the city evolution is not always perceived in its full potentials. It is commonly admitted that Urban Design has contributed several times in controlling the society and preserving its regular ways of operating. The urban revolts and the asymmetrical collisions are considered to be the most common cause of disorder of the normal function of the urban societies and the prevention and control of them have been main issues in the design and architecture process when it comes to city planning and urban design.

This research focuses on the spatial nature of these revolts, the way in which they affect the quality of the public space, and, also, how the design and planning of urban regions affects the birth and the outcome of these revolts. Moreover, the research continues with the origin of these techniques and methods of the urban design that aim to control the society and, also, there is an evaluation of those techniques in contemporary and recent case studies. Last but not least, it is tried to find a connection between the research outcome and the Greek cases, as well as how the local architecture and planning methods have been also aiming in control, among others.

Some of the key-examples and case studies in this research are the events of December 2008 in Athens, the case of May 1968 in Paris as well as the redesign and renovation of Paris by Haussmann.

**Key-words:** urban design, revolts, control, military urbanism, Haussmann, antiparochi, urban evolution, urban consolidation

# ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με αφορμή τις ειδικές εκείνες καταστάσεις κατά τη διάρκεια των οποίων η σύσταση, η λειτουργία και η ποιότητα του δημοσίου χώρου μεταβάλλονται απότομα, με συνέπειες στην οργάνωση και την ασφάλεια της πόλης, αντιλαμβάνεται κανείς ότι καταστάσεις σαν αυτές είναι συνήθως διαφόρων ειδών εκτονώσεις, αναταράξεις και εξεγέρσεις, μικρότερης ή και μεγαλύτερης κλίμακας. Όντας ένα καίριο ζήτημα και σύνθημα φαινόμενο στις σύγχρονες πόλεις, η συχνότητα αυτή των μεταβολών του δημόσιου χώρου θα έπρεπε να περιλαμβάνεται πάντα στο πλαίσιο της αρχιτεκτονικής ανάλυσης του δημόσιου χώρου. Η πρόληψη των καταστάσεων αυτών αποτελεί συχνά μέρος της αρχιτεκτονικής μελέτης στην αστική κλίμακα και πολλές αστικές παρεμβάσεις, παλαιότερες και σύγχρονες, περιλαμβάνουν εντός των προθέσεων τους το ζήτημα αυτό. Με αφορμή αυτό, σκοπός της έρευνας μου είναι να διερευνηθεί ο τρόπος εξασφάλισης του ελέγχου στα μεγάλα αστικά κέντρα με τη βοήθεια του αστικού σχεδιασμού και της αρχιτεκτονικής, καθώς και να καταδείξει την δύναμη και την επιρροή που μπορεί να έχει ο σχεδιασμός ως εργαλείο και, θέτοντας παράλληλα το ζήτημα του σχεδιασμού αναφορικά με τον έλεγχο στο δημόσιο χώρο.

Προκειμένου να γίνει μια πιο στοχευμένη προσέγγιση του θέματος, χρησιμοποιείται ως case study η περίπτωση των εξεγέρσεων του Δεκέμβρη του 2008 στην Αθήνα, ως η πιο πρόσφατη χρονολογικά περίπτωση αστικής εξέγερσης τέτοιας κλίμακας, και μελετάται το πως ο ρυμοτομικός σχεδιασμός της πόλης καθόρισε την έκβαση των γεγονότων. Συγκεντρώνεται, έτσι, ένα σύνολο χαρακτηριστικών του δημοσίου χώρου που ευνοούν την ανάπτυξη ανάλογων φαινομένων, καθώς και χαρακτηριστικά που επιτυγχάνουν το ακριβώς αντίθετο. Γίνεται κατανοητό μέσα από τη διαδικασία αυτή ότι η αστική ανάπτυξη ορισμένες φορές έρχεται να προνοήσει για τέτοιου είδους μεταβολές και περιλαμβάνει, εντός των σχεδιαστικών της προθέσεων, στρατηγικές που στοχεύουν είτε στο να εμποδίσουν τη γέννηση αναταραχών είτε, εφόσον αυτές προκύπτουν, στην ελεγχόμενη εξέλιξή τους.

Οι αναταραχές αυτές δεν υπήρχαν ανέκαθεν εντός του αστικού ιστού, αλλά συνδέονται στενά με την εξέλιξη τη μορφής της πόλης. Πριν τον 18ο αιώνα, για παράδειγμα, η έμφαση για την διασφάλιση της ασφάλειας της πόλης δινόταν σε εξωτερικούς παράγοντες και η άμυνα ήταν ταυτόσημη με τα τείχη των πόλεων. Από τη Γαλλική Επανάσταση και έπειτα, με τις πρώτες σύγχρονες κοινωνικές εξεγέρσεις να είναι πλέον γεγονός, ξεκίνησε να μελετάται και η εντός των τειχών διατήρηση του ελέγχου. Η περίπτωση του ανασχεδιασμού του Παρισιού από τον Georges-Eugène Haussmann, ως μια απαρχή των μεθόδων αυτών, προβάλλεται και αναλύεται ως προς τη στοχοθεσία της και ως προς τα αποτελέσματά της. Στην περίπτωση αυτή, ο «εχθρός» αναζητείται πλέον εντός του αστικού ιστού και ο αστικός σχεδιασμός δεν περιλαμβάνει πλέον την εξωτερική οχύρωση. Επισημαίνεται στο πλαίσιο αυτό ότι η πρόληψη των αναταραχών δεν είναι αυτοσκοπός των αστικών αναπλάσεων, αλλά ένας ακόμη στόχος, στο σύνολο των υπολοίπων.

Η εξέλιξη της σκέψης σχετικά με την στρατευμένη πολεοδομία ολοκληρώνεται εκεί που ξεκίνησε, δηλαδή στο παράδειγμα της Αθήνας. Μέσα από μια αναδρομή στην μεταπολεμική ανάπτυξη της πόλης, εντοπίζονται οι περιπτώσεις εκείνες που, στα πλαίσια της αστικής εξυγίανσης, έθεσαν ως στόχο -μεταξύ άλλων- και την αποθάρρυνση της γέννησης κοινωνικών αναταραχών. Ορισμένες εκ των περιπτώσεων πέτυχαν, ορισμένες άλλες όχι. Θα προκύψουν με τον τρόπο αυτό πολλά συμπεράσματα για το πως αναπτύχθηκε η σύγχρονη μορφή της πόλης και πως επηρεάστηκε η μορφή του κοινωνικού της ιστού στο διάστημα αυτό, με βάση την αστική εξέλιξη<sup>1</sup>. Για την εξέταση της αποτελεσματικότητας των σχεδιαστικών αυτών στρατηγικών, εξετάζονται παραδείγματα εξεγέρσεων στο Λος Άντζελες και το Παρίσι, εξεγέρσεις οι οποίες ελέγχθηκαν και περιορίστηκαν με μεγάλη ευκολία χάρη στον σχεδιασμό της πόλης.

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι μια πρώτη απαρίθμηση μεθόδων με τη χρήση των οποίων ο αστικός σχεδιασμός έχει τη δυνατότητα να ελέγξει την ανάπτυξη και την εξέλιξη κοινωνικών εξεγέρσεων και αναταραχών εντός του αστικού ιστού της πόλης. Παράλληλος στόχος επίσης είναι να αναζητηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι κοινωνικές, οι οικονομικές και οι πολιτικές μεταβολές της κάθε εποχής επηρεάζουν την ποιότητα του δομημένου χώρου, με αποτέλεσμα την συνεχώς μεταβαλλόμενη εικόνα της πόλης.

<sup>1</sup> Galanos, C. Proyectos arquitectónicos de posibles ciudades VS el proceso urbano: proyectar el espacio público a través del cine. (PhD diss., Universitat Politècnica de Catalunya-Departament de Projectes Arquitectònics, 2009), <https://www.tdx.cat/handle/10803/31803#page=6>



**εικ.1:** Παρίσι, 1968: Στιγμιότυπο από τον Μάη του '68. Ο αστικός εξοπλισμός μιας πόλης μπορεί να αποκολληθεί από την αρχική του θέση και χωρίς απαραίτητα κάποια μετατροπή, να αλλάξει χρήση και ποιότητα, επηρεάζοντας με τη σειρά του την ποιότητα του δημόσιου χώρου. Στην παρούσα εικόνα, το μεταλλικό κάλυμμα θα χρησιμοποιηθεί πιθανότητα είτε ως ασπίδα είτε ως τμήμα οδοφράγματος.



**εικ.2:** Παρίσι, 2005: ένα φορτηγό όχημα φλέγεται μπροστά από ένα τυπικό μοντερνιστικό συγκρότημα κατοικιών, σε μια περιοχή κατοίκησης στα εργατικά προάστια της πόλης. Μια συνοικία-υπνωτήριο, όπως συχνά αποκαλείται μια τέτοια περιοχή, προσφέρεται απόκλειστικά και μόνο για κατοίκηση, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζεται από αδρανείς ρυθμούς εξέλιξης της καθημερινότητας. Βλέποντας μια εξέγερση να λαμβάνει χώρα σε μια τέτοια συνοικία, οποιοσδήποτε μπορεί να προβλέψει ότι είναι τόσο αντιφατική ως προς την ποιότητα της περιοχής που θα λήξει σύντομα, όπως και τελικά συμβαίνει.

# \*Ενότητα Α: η πόλη εν βρασμώ

ΤΥΠΟΣ

Διήμερο Κόλασης στην Αθήνα.  
Κάηκαν μαγαζιά, τράπεζες και αυτοκίνητα.  
Καταστράφηκαν τρεις όροφοι σε κατάσταση στην  
Καπνικαρέα.»

εξώφυλλο «Αδέσμευτος Τύπος», 8/12/2008

«Στο χάος βυθίστηκαν η Αθήνα και όλες οι μεγάλες πόλεις.  
Ανυπολόγιστες ζημιές σε καταστήματα, αυτοκίνητα και δημόσια  
κτίρια από κουκουλοφόρους, με απύουσα την Αστυνομία.»

εξώφυλλο «Η βραδυνή», 8/12/2008

«Μετά τη δολοφονία του Α. Γρηγορόπουλου από την αστυνομία στα Εξάρχεια (6/12/2008) διαδηλώσεις/εξεγέρσεις λαμβάνουν χώρα αρχικά στο κέντρο της πόλης, οι οποίες γρήγορα εξαπλώνονται και σε άλλες περιοχές της Αθήνας, καθώς και σε άλλες πόλεις. Παρόλο που δεν ήταν η πρώτη ανάλογη δολοφονία, η συμμετοχή κόσμου από όλες τις ηλικίες ήταν μεγάλη, όπως ακριβώς και ο οργή που ήταν αισθητή (για πολλούς λόγους). Από τότε, και για εβδομάδες μετά, διαδηλώσεις, πολιτικές συζητήσεις, καταλήψεις, δράσεις ανυπακοής, συγκρούσεις με την αστυνομία και επιθέσεις σε σύμβολα της καπιταλιστικής οικονομίας γινόντουσαν σε ολόκληρη την πόλη καθώς και σε άλλες ελληνικές (και όχι μόνο) πόλεις. Το κέντρο της Αθήνας ήταν ένα από τα βασικά πεδία των δράσεων αυτών με τα Εξάρχεια να αποτελούν ένα σημαντικό σημείο αναφοράς.»

“Athens Urban Space Riots: From December 2008: Revolt to Mobilizations in the Era of Crisis”,  
Charalampos Tsavdaroglou & Vasiliki Makrygianni (2013)



**εικ.3:** Αθήνα 2008. Το χριστουγεννιάτικο δέντρο στην πλατεία Συντάγματος τυλίγεται στις φλόγες, παρά τις απειλισμένες προσπάθειες την Ελληνικής αστυνομίας να το προστατέψει. Το συμβάν αποτελεί μέρος των γενικότερων εξεγέρσεων που ξέσπασαν στην πρωτεύουσα τον Δεκέμβρη του 2008, ως αποτέλεσμα της δολοφονίας του 15χρονου Α. Γρηγορόπουλου από αξιωματικό της Ελληνικής αστυνομίας.

Οι αναταραχές του Δεκέμβρη του 2008 χρησιμοποιούνται ως αντικείμενο αναφοράς εξαιτίας του γεγονότος ότι αποτελούν το πιο πρόσφατο περιστατικό γενικευμένης κοινωνικής εξέγερσης εντός του αστικού ιστού στην Ελληνική επικράτεια και κατατάσσονται μεταξύ των τριών πιο αξιοσημείωτων εξεγέρσεων κατά τη διάρκεια της Μεταπολεμικής περιόδου, μαζί με τα γεγονότα του Πολυτεχνείου το 1973 και τα Ιουλιανά του 1965. Η αναφορά σε ένα οικείο παράδειγμα είναι χρήσιμη για την άμεση κατανόηση θεωριών και τακτικών του θέματος που προσεγγίζεται και ανοίγει τον διάλογο για την προβολή φαινομένων παγκόσμιας εμβέλειας στην νεοελληνική πραγματικότητα. Παρακάτω θα πραγματοποιηθεί μια σύντομη ανάλυση των γεγονότων των ημερών, με στόχο να αποκαλυφθεί η χωρική τους διάσταση, καθώς και να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με την αλληλεπίδραση της ίδιας της εξέγερσης με τον δημόσιο χώρο.

Το χρονικό διάστημα που ακολούθησε της δολοφονίας του Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου ξέσπασε μια γενικευμένη εξέγερση στον κεντρικό αστικό ιστό της Αθήνας, η οποία πήρε σε μικρό χρονικό διάστημα διαστάσεις πολύ μεγαλύτερες. Τα Εξάρχεια, ως τόπος της δολοφονίας, αλλά και ως μια γειτονιά που σε βάθος χρόνων ευνοούσε συχνά πολιτικές και κοινωνικές αναταραχές, αποτέλεσαν το αρχικό σημείο εκτόνωσης. Πλήθος κόσμου συγκεντρώθηκε στην πλατεία Εξαρχείων, έναν ανοιχτό δηλαδή χώρο που είναι αναγνωρίσιμο σημείο συνάντησης, καθώς και στο Πολυτεχνείο επί της Πατησίων, το οποίο ανάγεται σε κέντρο αναφοράς για κάθε κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Τα δύο σημεία συνδέονται άμεσα με έναν δρόμο μεγάλου πλάτους, την Στουρνάρη, και βρίσκονται σε απόσταση μισού χιλιομέτρου μεταξύ τους. Ταυτόχρονα, πραγματοποιείται κατάληψη στα κτίρια της ΑΣΟΕΕ και της Νομικής, τα οποία βρίσκονται εντός ακτίνας ενός χιλιομέτρου από το Πολυτεχνείο, με στόχο να μετατραπούν σε σημεία πληροφόρησης και εφελκυστήρια συγκρούσεων, καθώς εξεγέρσεις ξεκινούν να λαμβάνουν χώρα και στις περιοχές του Μοναστηρακίου και των Πετραλώνων, μεταξύ άλλων. Περιοχές διασκέδασης μετατρέπονται με τον τρόπο αυτό σε σημεία εκκίνησης δράσεων, με στόχο εμπορικά καταστήματα, τράπεζες, γραφεία του κυβερνήματος κόμματος και αστυνομικά τμήματα.

Την επόμενη ημέρα, Κυριακή 7 Δεκεμβρίου, μια πορεία διαδηλωτών προσεγγίζει το κτίριο της Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσης Αττικής (στο εξής ΓΑΔΑ), επί της λεωφόρου Αλεξάνδρας και σε κοντινή απόσταση με την περιοχή των Εξαρχείων. Ώντας λεωφόρος, η Αλεξάνδρας, με πλάτος 40-45 μέτρων, είναι ιδανική στο να υποδεχτεί πλήθος κόσμου χωρίς να το περιορίζει ή να το παγιδεύει. Όταν η συγκέντρωση διαλύθηκε από αστυνομικές δυνάμεις, τα άτομα διασκορπίστηκαν στα στενά των Εξαρχείων με μεγάλη ευκολία, καθώς απείχαν απόσταση 200 μέτρων από το σημείο. Στους δρόμους αυτούς, πλάτους 5-6 μέτρων, η επίθεση μεταφέρεται και στην τρίτη διάσταση, αυτή του ύψους. Από τα μπαλκόνια των εκατέρωθεν πολυκατοικιών, κάτοικοι συμμετέχουν στα γεγονότα αποδοκιμάζοντας με φωνές τις αστυνομικές δυνάμεις, πετώντας τους οικιακά αντικείμενα, βρέχοντας με νερό για την εξουδετέρωση των δακρυγόνων αερίων, αλλά και παρέχοντας άσυλο σε κυνηγημένους διαδηλωτές στα διαμερίσματά τους.

Ο δρόμος αποτελεί ένα τμήμα του δημόσιου χώρου το οποίο δεν έχει πάντα σαφή όρια και αφήνει τους χρήστες του εκτεθειμένους. Για το λόγο αυτό, το εξεγερμένο πλήθος αναζητά συχνά την «ασφάλεια» ενός κτιρίου. Οι κοινόχρηστοι χώροι των πολυκατοικιών (κλιμακοστάσια, ταράτσες, θυρωρεία), συχνά χώροι με ελεύθερη πρόσβαση και πιο ελαστικά όρια μεταξύ αυτών και του δρόμου, αποτέλεσαν καταφύγια -αλλά και πολλές φορές σημεία εγκλωβισμού- των διαδηλωτών.





εικ.4: Βίαιες αναταραχές στο κέντρο της Αθήνας

Ο δρόμος ανάγεται σε κύριο τόπο εκτόνωσης και αναταραχών. Οι διαδηλωτές προχώρησαν στη δημιουργία οδοφραγμάτων, διακόπτοντας έτσι την ομαλή ροή της καθημερινότητας και ανήγαγαν τις πλατείες σε πεδία μιας ανοιχτής δημόσιας διαμάχης. Τις ημέρες εκείνες οι δρόμοι λειτούργησαν παράλληλα ως κανάλια επικοινωνίας που σύνδεσαν απομακρυσμένες μεταξύ τους περιοχές της πρωτεύουσας, αλλά και ως σύνδεσμοι των επιμέρους κτιρίων-ορμητήριων.

## ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ

Οι ταραχές του Δεκεμβρίου του 2008 στην Αθήνα αποτελούν ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του πως διαδηλώσεις που καταλήγουν σε ασύμμετρες συγκρούσεις μεταβάλλουν την ποιότητα και τη λειτουργία του δημόσιου χώρου στα αστικά κέντρα. Αναλόγως, ο Μάης του '68 ή αλλιώς ο Μάης των οδοφραγμάτων, έμεινε στην ιστορία ως μια από τις πιο γενικευμένες εξεγέρσεις στην μεταπολεμική εποχή, με πεδίο δράσεις τους δρόμους της Γαλλικής πρωτεύουσας.

Σε φωτογραφίες της εποχής μπορεί κανείς να παρατηρήσει πως τμήματα του αστικού εξοπλισμού του Παρισιού αποκολλήθηκαν ή αφαιρέθηκαν και έγιναν νέα δομικά υλικά για την κατασκευή οδοφραγμάτων και αυτοσχέδιου αμυντικού εξοπλισμού. Μέσω αυτού γίνεται κατανοητό ότι η προαναφερθείσα μεταβολή δεν αφορά μόνο την ποιότητα του δημοσίου χώρου, αλλά και την οργάνωσή του. Όπως ακριβώς η ύλη μετασχηματίζεται από προϋπάρχουσες σε νέες χημικές ενώσεις, έτσι και ο αστικός εξοπλισμός, με την κατάλληλη αναδιοργάνωσή του, δημιουργεί νέες χωρικές ποιότητες. Συγχρόνως, η απειλή της ασφάλειας του χρήστη, που συνήθως συνοδεύει τέτοιες περιπτώσεις, απαιτεί την αντιμετώπισή της ως ένα νέο αστικό ζήτημα.

Η υπόθεση σε αυτό είναι ότι ο δημόσιος χώρος, ως πεδίο ελεύθερης έκφρασης και πρόσβασης, προσφέρεται ως ένα ιδανικό πεδίο φιλοξενίας τέτοιων αστικών μετασχηματισμών. Σύμφωνα με την Jacobs<sup>2</sup> (1992), οι δημόσιοι χώροι γίνονται αντιληπτοί ως χώροι αλληλεπίδρασης και επαφής μεταξύ των ανθρώπων, ως τόποι όπου δομούνται οι κοινωνικές σχέσεις και όπου η κοινοτική ζωή θριαμβεύει.

Ο δημόσιος χώρος, κατά συνέπεια, αντικατοπτρίζει τη σχέση μεταξύ του ατόμου και της κοινωνίας. Επιπλέον, ο δημόσιος χώρος είναι μια ζώνη δημόσιας έκφρασης της κοινωνικής ψυχολογίας και των δικαιωμάτων και, συνεπώς, μπορεί να θεωρηθεί ως μια εκπροσώπηση των μοντέλων της κοινωνίας των πολιτών<sup>3</sup>. Κατά τον Sennett<sup>4</sup> (1972), ο δημόσιος χώρος αναγνωρίζεται ως ένας χώρος ορατότητας της διαφορετικότητας και παρέχει δημόσια αναγνώριση σε αυτή. Ως αποτέλεσμα, είναι ένας χώρος συνάντησης και συνδιαλλαγής μεταξύ ξένων (τυχαίων ή μη) και ένας τόπος που προσφέρεται για κοινωνικοποίηση, ανάπτυξη σχέσεων και αλληλεπίδραση, που έχει τη δυνατότητα να αμφισβητεί τα στερεότυπα. Για την Young<sup>5</sup> (1990), είναι ο χώρος εκείνος όπου μπορούν να αναπτυχθούν η καθημερινή πολυπολιτισμικότητα και η κοσμοπολίτικη ιθαγένεια. Από όλα αυτά διαφαίνεται ότι ο δημόσιος χώρος αποτελεί το πεδίο εκείνο της πόλης όπου ο κάτοικος/χρήστης έχει το μέγιστο δυνατό βαθμό ελευθερίας, έκφρασης και αμφισβήτησης του κατεστημένου. Παρότι παρέχει πολύ λιγότερη ασφάλεια σε σύγκριση με τον ιδιωτικό χώρο κατοίκησης του καθενός, δίνει την ευκαιρία στον χρήστη να αναγνωρίσει τους ομοϊδεάτες του μέσα σε αυτόν και να συγκροτήσει έτσι ένα κοινωνικό σώμα με έναν ορισμένο σκοπό, εξισορροπώντας έτσι την έλλειψη υλικής ασφάλειας, εξασφαλίζοντας παράλληλα την κοινωνική.

## ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ

Καθώς ο δημόσιος χώρος προσεγγίζεται στην προκειμένη περίπτωση ως ένα στοιχείο του αστικού σχεδιασμού, οφείλουμε να αναζητήσουμε το πως ο σχεδιασμός του μπορεί να επηρεάσει, είτε ενισχύοντας είτε καταστέλλοντας, την εξέλιξη μιας εξέγερσης. Χρησιμοποιώντας ξανά την περίπτωση των Δεκεμβριανών του 2008 ως αντικείμενο εξέτασης, θα γίνει μια πρώτη προσέγγιση μέσω του παραδείγματος των Εξαρχείων. Τα βασικά χαρακτηριστικά της γειτονιάς αυτής, καθώς και της ευρύτερης περιοχής του κέντρου των Αθηνών, είναι η υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα, η μεικτή χρήση γης, η έλλειψη των ανοιχτών δημόσιων χώρων και τα πολυώροφα κτίρια. Αυτό από μόνο του μπορεί -σε μια πρώτη ανάγνωση- να καταδείξει την πολυπλοκότητα του αστικού τοπίου, λειτουργώντας κατά κύριο λόγο υπέρ των εξεγερμένων.

Παράγοντες όπως η ορατότητα, η δυνατότητα στησίματος ενεδρών ή η ικανότητα επικοινωνίας σχετίζονται άμεσα με τα φυσικά και γεωμετρικά χαρακτηριστικά του αστικού χώρου. Όσα περισσότερα από τα χαρακτηριστικά αυτά συγκεντρώνει μια περιοχή, τόσο πιο πολύ διευκολύνεται η ανάπτυξη εκτονώσεων και αναταραχών σε αυτή. Φυσικά δεν έχουν όλα αυτά τα χαρακτηριστικά την ίδια βαρύτητα και το καθένα επηρεάζει διαφορετικό στάδιο των αναταραχών: ορισμένα χαρακτηριστικά επηρεάζουν την γέννηση του φαινομένου, άλλα την εξάπλωσή του και άλλα την κατάληξή του. Παρέχεται, κατά τον τρόπο αυτό, στους αρχιτέκτονες μια λίστα δεδομένων στην οποία μπορούν να ανατρέχουν κάθε φορά που καλούνται να οργανώσουν έναν αστικό δημόσιο χώρο.

<sup>2</sup> Jacobs, J. *The Death and Life of Great American Cities*. New York : Random House, 1992.

<sup>3</sup> Η κοινωνία των πολιτών αναφέρεται σε όλες τις μορφές κοινωνικής δράσης οι οποίες πραγματοποιούνται από άτομα ή ομάδες που δεν συνδέονται με το κράτος ούτε διοικούνται από αυτό. Πηγή: [https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/civil\\_society\\_organisation.html?locale=el](https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/civil_society_organisation.html?locale=el)

<sup>4</sup> Sennett, R. *The fall of the public man*. New York : Knopf, 1977.

<sup>5</sup> Young, I.M. *Justice and the politics of difference*. New Jersey: Princeton University Press, 1990.



**εικ5:** Παρίσι, 1968. Οι κυβόλιθοι αποκολλώνται από τα πεζοδρόμια και μεταφέρονται στο “πεδίο της μάχης” από τους διαδηλωτές.



**εικ6:** Παρίσι, 1968. Οι κυβόλιθοι, εκτός από εκσφενδονιζόμενα όπλα, χρησιμοποιούνται και ως δομικά υλικά για την κατασκευή οδοφραγμάτων.



**εικ7:** Παρίσι, 1968. Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε τα δομικά υλικά των οδοφραγμάτων και να αναρωτηθούμε για την προέλευση τους, δεδομένου ότι (τα οδοφράγματα) δημιουργούνται γρήγορα, εύκολα, και -κυρίως- αυθόρμητα, δίχως προηγούμενο σχεδιασμό, από υλικά του γύρω (αστικού) περιβάλλοντος. Μπορούν να συγκριθούν, με μια αφέλεια εκ μέρους του ερευνητή, με φωλιές ζώων που δημιουργούνται με εξίσου υποσυνείδητες χειρονομίες. Τίθεται έτσι το ζήτημα της οργανικότητας στον “σχεδιασμό” της αρχιτεκτονικής αυτής των έκτακτων περιπτώσεων.

Ένα παράδειγμα αυτού αποτελεί η περίπτωση των διασταυρώσεων. Έχει διαπιστωθεί ότι η συχνότητα των διασταυρώσεων σε μία οδό έχει συγκεκριμένη σημασία σε κρίσιμες στιγμές όπου πραγματοποιούνται εξεγέρσεις ή συγκρούσεις με τις δυνάμεις της αστυνομίας. Για παράδειγμα, οι δρόμοι στην γειτονιά των Εξαρχείων διασταυρώνονται κάθε 45 μέτρα, την ίδια στιγμή που οι δρόμοι της Νέας Υόρκης διασταυρώνονται κάθε 245 μέτρα. Στο Βερολίνο κάθε 270 μέτρα, στο Παρίσι, το Λονδίνο, τη Μόσχα, τη Βαρκελώνη, το Πεκίνο και το Μπουένος Άιρες κάθε 100 μέτρα, ενώ μόνο σε πόλεις όπως το Κάιρο, η Τυνησία, η Δαμασκός, το Αλγέρι και η Βαγδάτη παρατηρείται διασταύρωση οδών κάθε λιγότερο από 40 μέτρα. Μια περιοχή με συχνότερη διασταύρωση δρόμων είναι πολύ πιο εύκολο να «βοηθήσει» κνηγμένους διαδηλωτές και εξεγερμένους να διαφύγουν και να κρυφτούν, σε αντίθεση με περιοχές με μεγαλύτερες αποστάσεις στις μεταξύ τους διασταυρώσεις, όπου δυσκολεύουν την ελεύθερη διαφυγή των διαδηλωτών σε ανάλογες περιπτώσεις. Ταυτόχρονα, με την υψηλή πυκνότητα δρόμων και διασταυρώσεων εξασφαλίζεται στην πληθώρα των περιπτώσεων μεγαλύτερη και περιπλοκότερη επιφάνεια δημόσιου, ελεύθερου χώρου.

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι η απόσταση μεταξύ των οδικών διασταυρώσεων -με ό,τι αυτό συνεπάγεται- φαίνεται να διαφέρει ακόμη και μεταξύ των διάφορων περιοχών της Αθήνας, ανάλογα με το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της εκάστοτε περιοχής. Παραδείγματος χάριν, στα Πατήσια οι δρόμοι διασταυρώνονται κάθε 60 μέτρα, στα Εξάρχεια και το Ψυρρή κάθε 45 μέτρα, στο Κουκάκι και τα Πετράλωνα κάθε 70 μέτρα, ενώ στο Κολωνάκι η απόσταση αυξάνεται στα 85 μέτρα, παρόλο που βρίσκεται σε άμεση γειτνίαση με τα Εξάρχεια. Στα προάστια οι αποστάσεις αυξάνονται ακόμα περισσότερο, όπως στην Εκάλη όπου οι διασταυρώσεις βρίσκονται ανά 220 μέτρα και στο παλαιό Ψυχικό κάθε 250 μέτρα.

## ΕΞΑΡΧΕΙΑ

Εκτός των φυσικών και αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών της εκάστοτε περιοχής, έχει διαπιστωθεί ότι μεγάλη σημασία έχουν και τα κοινωνικοπολιτιστικά χαρακτηριστικά και η πολιτιστική ταυτότητα της εκάστοτε περιοχής. Τα Εξάρχεια διαθέτουν μια μακρά παράδοση ριζοσπαστικής συνείδησης, σε μεγάλο βαθμό λόγω της ύπαρξης των πρώτων ακαδημαϊκών ιδρυμάτων στην περιοχή, καθώς και των χαμηλών τιμών ακινήτων που επέτρεπαν την εγκατάσταση φοιτητών, εναλλακτικών προσωπικοτήτων, ριζοσπαστικών πολιτικών προσώπων και ομάδων, βιβλιοπωλείων και εκδοτικών οίκων.



**εικ.8:** Εξάρχεια, Αθήνα. Η εικόνα αυτή είναι στην ίδια κλίμακα με αυτή της διτλανής σελίδας.

Δημιουργείται έτσι ένα κοινωνικό περιβάλλον με έντονη πνευματική ταυτότητα και ισχυρή πολιτική συνείδηση. Η περιοχή κατοικήθηκε για πρώτη φορά το 1840, όταν μια ομάδα μαστόρων από τις Κυκλάδες εγκαταστάθηκε στην περιοχή χτίζοντας μια αυθαίρετη συνοικία που ονομάστηκε Πιθαράδικα και αποτελούσε προάστιο της Αθήνας. Η πολεοδομική συγκρότηση της περιοχής διακρινόταν από στενά δρομάκια, τα οποία διατηρήθηκαν ακόμη και μετά την ένταξή τους στο σχέδιο πόλεως το 1865. Η περιοχή αναβαθμίζεται για φορά το 1873, όταν ιδρύεται το Πολυτεχνείο, και μετατρέπεται σε τόπο κατοικίας φοιτητών, ενώ η πρώτη περίπτωση διαδηλώσεων και συγκεντρώσεων στην περιοχή γίνεται το 1896, όταν λίγο μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες και εξαιτίας των συνεργασιών καθηγητών με αστυνομικούς, πραγματοποιείται κατάληψη του πανεπιστημίου από τους φοιτητές. Οι φοιτητές θα συγκρουστούν με τις δυνάμεις της αστυνομίας ξανά το 1901, στα Ευαγγελικά, με αφορμή την μεταγλώττιση του Ευαγγελίου στην δημοτική και την μετέπειτα μαζική αντίδραση φοιτητών της Θεολογικής.

Η συνοικία μετονομάζεται σε Εξάρχεια στις αρχές του 20ου αιώνα και το 1932 χτίζεται στην περιοχή η μπλε πολυκατοικία, έργο-σταθμός για το μοντέρνο κίνημα στην Ελλάδα. Στην περιοχή εγκαθίστανται πλέον καλλιτέχνες, ζωγράφοι, διανοούμενοι, ηθοποιοί και ρεμπέτες, αλλάζοντας ως ένα βαθμό το χαρακτήρα της γειτονιάς. Τα Εξάρχεια γίνονται ξανά πεδίο εκτονώσεων και περιοχή στρατηγικής σημασίας στα Δεκεμβριανά του 1944, όταν μέλη του ΕΛΑΣ βρίσκουν καταφύγιο στο λόφο Στρέφη, το οποίο και χρησιμοποιούν στη συνέχεια ως ορμητήριο, ενώ μάχες μαίνονται και σε δρόμους της περιοχής, με πολλά κτίρια να λειτουργούν επίσης ως ορμητήρια. Για το σκοπό αυτό πραγματοποιούνται καταλήψεις σε διάφορα κτίρια, μεταξύ αυτών στο Πολυτεχνείο, την μπλε πολυκατοικία, κλινικές και ούτω καθεξής. Παρόμοιο κλίμα θα επικρατήσει στην περιοχή και κατά τη διάρκεια των γεγονότων του Πολυτεχνείου, το 1973, όπου θα γίνει και επέμβαση στρατιωτικών δυνάμεων. Για ακόμη μια φορά οι δρόμοι της γειτονιάς θα μετατραπούν σε πεδίο εκτόνωσης, βίας και συγκρούσεων. Από τότε και έπειτα, η περιοχή χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από έντονη πολιτικοποίηση και παρουσία ατόμων του ανταγωνιστικού κινήματος.



εικ.9: Μανχάτταν, Νέα Υόρκη.



Ο ΑΣΤΙΚΟΣ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΕΝ ΒΡΑΣΜΩ . Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΛΕΓΧΟΥ

εικ.10: Παρίσι, Μάιος 1968.

## \*Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας τα μέχρι στιγμής δεδομένα, μπορεί να επιβεβαιωθεί ο ισχυρισμός ότι ο δημόσιος χώρος στα αστικά κέντρα παρέχει -στις περισσότερες εκ των περιπτώσεων- τις απαραίτητες προϋποθέσεις προκειμένου να εξασφαλίσει στους χρηστές το περιβάλλον εκείνο που θα τους προσφέρει ελευθερία έκφρασης. Η έκφραση αυτή, είτε πραγματοποιείται υπό το πλαίσιο μιας συνάθροισης είτε ως μια βίαιη εκτόνωση, προσδίδει στον δημόσιο χώρο μια ορισμένη ταυτότητα, η οποία έχει ορισμένη διάρκεια, δίχως να επηρεάζει την αντικειμενικότητα του χώρου. Κατά τη διάρκεια αυτή, δεν μεταβάλλεται μόνο η ταυτότητα του δημόσιου χώρου, αλλά σε πολλές περιπτώσεις μεταβάλλεται η λειτουργία και η σύσταση του. Προκύπτει έτσι το συμπέρασμα ότι ο δημόσιος χώρος έχει την ικανότητα να επαναπροσδιορίζεται, να αναδιοργανώνεται, καθώς και να επανέρχεται ξανά στην αρχική του λειτουργία, ανάλογα τις εκάστοτε συνθήκες που επικρατούν σε αυτόν. Διατηρεί, έτσι, την ουδετερότητά του και προσφέρεται προς χρήση από κάθε κάτοικο -και μη- της πόλης δίχως προϋποθέσεις ή συμβάσεις. Την ίδια στιγμή, η μορφή του δημόσιου χώρου -και γενικότερα η μορφή και η οργάνωση του αστικού ιστού και της ίδιας της πόλης- φαίνεται ότι έχει την ικανότητα να ευνοήσει ή να περιορίσει μια κοινωνική εκτόνωση.

# \*Ενότητα Β: αρχιτεκτονικός σχεδιασμός & αστική εξυγίανση

πηγή: Watts Riots, Los Angeles, 1965



Η βασική προσέγγιση του θέματος αφορά τον σχεδιασμό του δημόσιου χώρου με σκοπό, μεταξύ άλλων, την πρόληψη και τον έλεγχο ή/και την διαχείριση τέτοιων καταστάσεων. Ο δημόσιος χώρος στα αστικά κέντρα έχει εξελιχθεί και συνεχίζει να εξελίσσεται ανάλογα με τις ανάγκες που επιτάσσει η κάθε εποχή. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας εξέλιξης, ο δημόσιος χώρος μετασχηματίζεται και επαναπροσδιορίζεται, συχνά με άξονα την ανάπτυξη και την εξυγίανση. Ο όρος εξυγίανση αφορά την πόλη και πρακτικά αναφέρεται στην αναγωγή αυτής σε «Καθαρή πόλη».

Ο ορισμός της Καθαρής πόλης ποικίλλει ανάλογα με τον τομέα μελέτης, οπότε και αναζητήθηκε ο πιο αντικειμενικός από αυτούς · για τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, «Καθαρή πόλη» ορίζεται μια πόλη “που έχει ένα καθαρό και ασφαλές φυσικό/υλικό περιβάλλον, παρέχει τα βασικά αγαθά σε όλους της τους κατοίκους, έχει μια ισχυρή, αλληλοϋποστηριζόμενη κοινωνία και επιτρέπει τη συμμετοχή του λαού στη διακυβέρνησή της.” Μέσω του ορισμού αυτού γίνεται κατανοητό ότι η επιδιωκόμενη «καθαρότητα» της πόλης δεν αφορά τα παραπάνω, αλλά αναφέρεται στην πολιτιστική και κοινωνική ποιότητά της. Κατά τον τρόπο αυτό, εντοπίζονται περιβάλλοντα ή περιοχές εντός του αστικού ιστού που χαρακτηρίζονται ως «βρόμικα» και «προβληματικά», είτε λόγω του πολιτικού τους υποβάθρου, είτε λόγω της ποιότητας των κατοίκων της είτε λόγω πιθανών αναταραχών που ενδέχεται να λαμβάνουν χώρα εκεί, και χρήζουν «καθαρισμού».

## ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Το 1789 λαμβάνει χώρα στην Ευρώπη η Γαλλική Επανάσταση, μια κοινωνική επανάσταση που οργανώθηκε από την αστική τάξη και κατέληξε στην κατάλυση της μοναρχίας. Ένα από τα σημαντικότερα συμβάντα της επανάστασης αποτέλεσε η άλωση της Βαστίλης στις 14 Ιουνίου 1789, η ένοπλη δηλαδή κατάληψη των φυλακών «Βαστίλης Αγίου Αντωνίου» με σκοπό την λαφυραγώγηση του οπλισμού που υπήρχε εντός της. Η ενέργεια αυτή ήταν μία από τις πρώτες ασύμμετρες συγκρούσεις<sup>6</sup> που λάμβαναν χώρα εντός των αμυντικών τειχών της πόλης. Το γεγονός αυτό στάθηκε σαν διαπίστωση ότι η Μεσαιωνική πόλη έπαυε πλέον να προστατεύει από συγκρούσεις, καθώς αυτές ενδέχεται να συμβαίνουν και στο εσωτερικό της. Οι Μεσαιωνικές πόλεις έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στην οχύρωση γύρω από τον αστικό ιστό, καθώς οι απειλές που δέχονταν οι πόλεις μέχρι τότε αφορούσαν κυρίως επιθέσεις από την έξω των τειχών πλευρά. Ταυτόχρονα, στις Μεσαιωνικές πόλεις οι χρήσεις γης χωροθετούνταν ασύμμετρα στον αστικό ιστό και δίχως κάποια οργάνωση, κυρίως επειδή η θρησκεία, που καθόριζε πλήρως τον τρόπο λειτουργίας της κοινωνίας, ήταν ενάντια σε οτιδήποτε ορθολογιστικό, δίνοντας έτσι ένα σημαντικό παράγοντα εύνοιας για την ανάπτυξη οργανικών χωροθετήσεων.

## ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗ

Η χωρική επέκταση των πόλεων λόγω της εκβιομηχάνισής τους και η αλλαγή στις αμυντικές τακτικές και τεχνικές, μεταξύ άλλων, επέφεραν την κατεδάφιση των τειχών στις Ευρωπαϊκές πόλεις. Συγχρόνως, οι πλέον βιομηχανικές πόλεις είχαν συνεχή αύξηση του πληθυσμού τους, καθώς η αστικοποίηση πραγματοποιούνταν με ραγδαίους ρυθμούς, με αποτέλεσμα να συγκεντρώνονται τεράστια πλήθη και η κοινωνική μάζα της πόλης να είναι αχανής και μη διαχειρίσιμη. Κατά συνέπεια, ο σχεδιασμός με σκοπό τον έλεγχο τόσο της κοινωνικής συμπεριφοράς των κατοίκων όσο και των πιθανά εκκολαπτόμενων ασύμμετρων συγκρούσεων αφορούσε πλέον τον ανοιχτό δημόσιο χώρο.

<sup>6</sup> Με τον όρο «ασύμμετρη σύγκρουση» προσδιορίζονται οι διενέξεις εκείνες όπου τουλάχιστον η μία πλευρά είναι μη κρατική οντότητα και συχνά αφορούν τη δράση μιας ευκίνητης, ελαφρά οπλισμένης τακτικής μονάδας που δρα μεμονωμένα με κάποιον ανώτερο σκοπό. Οι δράσεις αυτές βασίζονται κατά κανόνα στην υποστήριξη από μεγάλες μερίδες του πληθυσμού και μερικά βασικά χαρακτηριστικά των «άτακτων μαχητών», δηλαδή της μη-κρατικής πλευράς που προκαλεί τη διένεξη, είναι η ευκίνησία, η ταχύτητα, ο αιφνιδιασμός, η αναζήτηση κάλυψης και η μυστικότητα. Για το λόγο αυτό, τα περίπλοκα, πυκνοδομημένα και πολυδιάστατα τοπία του αστικού δημόσιου χώρου αποτελούν μια ιδανική συνθήκη για την ανάπτυξη των δράσεων αυτών.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αστικής ανάπλασης και εξυγίανσης προς εξέταση αποτελεί ο ανασχεδιασμός του Παρισιού από τον βαρόνο Haussmann. Από το 1853 ως το 1870, ο Haussmann ηγήθηκε της ριζικής ανακατασκευής της Γαλλικής πρωτεύουσας με σκοπό τη μετατροπή της από μια μεσαιωνική πόλη με κακή υγιεινή, στενά σκοτεινά δρομάκια και πυκνοκατοικημένες συνοικίες σε μια νέα, ανεπτυγμένη πόλη. Βασικός άξονας του σχεδιασμού ήταν η αναβάθμιση της υγιεινής μέσω της εξασφάλισης ηλιασμού και αερισμού για τα κτίρια, καθώς και μέσω της εγκατάστασης αποχετευτικού δικτύου, δεδομένου ότι η παλιά πόλη μαστίζονταν συχνά από επιδημίες. Υπό τον σκοπό αυτό, ο Haussmann φάρδυνε τα στενά δρομάκια, δημιουργώντας νέες, ευρύχωρες λεωφόρους -τα γνωστά βουλεβάρτα-, επιτυγχάνοντας έτσι πιο ηλιόλουστους και ευάερους δημόσιους χώρους. Η διαπλάτυνση των οδικών αξόνων θα ανακούφιζε την άλλοτε πυκνοδομημένη πόλη και θα έδινε τη δυνατότητα στους κατοίκους να κυκλοφορούν με μεγαλύτερη άνεση και ασφάλεια. Επέτρεπε, συγχρόνως, την αύξηση του ύψους των κτιρίων και, άρα, την αύξηση του διαθέσιμου χώρου προς κατοίκηση. Αυτό, σε συνδυασμό με την φωταγώγηση των δρόμων, που έκανε τις νυχτερινές μετακινήσεις των πολιτών πιο ασφαλείς, έθεσε τα θεμέλια για την εξέλιξη του δημοσίου χώρου του Παρισιού προς την σημερινή μορφή του. Επιπλέον, ένας ακόμη άξονας αφορούσε την σύνδεση των Παριζιάνικων συνοικιών και την ενοποίηση τους. Έχοντας τον στόχο αυτό, ο Haussmann προσάρτησε τα προάστια στον κεντρικό αστικό ιστό μέσω ενός μεγάλου δικτύου οδικών αξόνων που συνέδεε τις επιμέρους περιοχές.

Οι ευρύχωρες λεωφόροι εξυπηρετούσαν έναν ακόμη σκοπό, έπειτα από αίτημα του αυτοκράτορα Ναπολέον III, που ήταν και ο αρχικός αναθέτης του έργου. Προβληματισμένος έπειτα από την έντονη παρουσία των οδοφραγμάτων στη διάρκεια της εξέγερσης ενάντια στη συνταγματική μοναρχία του Λουδοβίκου Φίλιππου το 1848, θέλησε ο νέος αστικός χώρος του Παρισιού να προλαμβάνει ανάλογα περιστατικά στο μέλλον. Κάθε ενδεχόμενη εξέγερση, ή ασύμμετρη ένταση γενικότερα, θα μπορούσε πλέον να αντιμετωπιστεί έγκαιρα μέσω της στρατιωτικής επέμβασης στο σημείο, τακτική που παρεμποδιζόταν στα άλλοτε στενά δρομάκια. Οι προτεραιότητες που τέθηκαν με την τακτική αυτή ήταν προφανείς: οι νέες λεωφόροι συνέδεαν μεταξύ τους δημόσια μνημεία και όχι ομάδες ανθρώπων. Βασική παράμετρος που ενδέχεται να επηρέασε το αίτημα αυτό ήταν η πεποίθηση ότι οποιαδήποτε εχθρική απειλή δε θα ερχόταν πλέον από μακριά, αλλά θα γεννιόταν μέσα στην ίδια την πόλη. Προκειμένου να ενισχυθεί η διατήρηση της ασφάλειας και της τάξης εντός του κεντρικού αστικού ιστού, τα περιβάλλοντα εκείνα που ενδέχεται να ευνοούσαν κάποια πολιτική αναταραχή μεταφέρθηκαν εκτός του κέντρου. Αυτό είχε επίσης ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των ταξικών διαφορών στο Παρίσι, καθώς τα φτωχά και κατώτερα στρώματα ήταν εκείνα που εκτοπίστηκαν. Οι νέοι ευθύγραμμοι και πλατείς δρόμοι διευκόλυναν την άμεση επέμβαση του στρατού στις συνοικίες αυτές σε περίπτωση ταραχών, ενώ εμπόδιζαν παράλληλα την ανέγερση οδοφραγμάτων. Όπως το συνοψίζει ο Γερμανός φιλόσοφος Walter Benjamin, «τα έργα του Haussmann αποσκοπούσαν, στην πραγματικότητα, στο να ασφαλίσουν την πόλη σε περίπτωση εμφυλίου πολέμου»<sup>7</sup>.

## HAUSSMANN

Σύμφωνα με τον Richard Sennett, ο Haussmann, με το έργο του αυτό, εισήγαγε δύο πολύ σημαντικές μεθόδους. Η πρώτη προτείνει να αντιμετωπίζονται όλα τα προβλήματα της πόλης ως ένα σύνολο, καθώς τα φυσικά, κοινωνικά και οικονομικά φαινόμενα μιας πόλης είναι αλληλένδετα ως προς τη λειτουργία τους. Αντιμετωπίζοντας τα έτσι με έναν τρόπο συνεκτικό, οποιαδήποτε αλλαγή σε μια περιοχή της πόλης μπορεί να επιφέρει μεταβολές και σε άλλους τομείς. Η δεύτερη μέθοδος εισάγει την υπόθεση ότι ένας φυσικός χώρος μπορεί να σχεδιαστεί για προκαθορισμένη κοινωνική χρήση, χωρίς να απαιτείται οποιαδήποτε αναμονή αλλαγών στην κοινωνική δομή της πόλης προκειμένου να αλλάξει η φυσική εμφάνισή της. Πλέον είναι δυνατό η αλλαγή του φυσικού τοπίου να επιφέρει μεταβολές στα κοινωνικά πρότυπα της πόλης.

<sup>7</sup> Benjamin, Walter. “Ο αφηγητής” , στο Walter Benjamin, Δοκίμια φιλοσοφίας της γλώσσας, μτφρ. Φώτης Τερζάκης, Αθήνα: Νήσος, 1999



**εικ12:** Το προ-Οσμανικό Παρίσι: στενά δρομάκια, κακή υγιεινή και ένα πυκνό δίκτυο δρόμων έκαναν τη νέο-αστική καθημερινότητα δυσφόρητη, ενώ ταυτόχρονα μειώναν σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητα ελέγχου και επιτήρησης από την πλευρά του κράτους.

**εικ13:** Το νέο Παρίσι φαίνεται πως είναι περισσότερο μια πόλη που σχεδιάζεται για την ανάδειξη των μνημείων και για τουριστικές διαδρομές, σε μια εποχή που το φαινόμενο του τουρισμού όπως το ξέρουμε σήμερα δεν υπήρχε καν.



**εικ14:** Τα νέα βουλεβάρτα έδωσαν πιθανότατα για πρώτη φορά τη δυνατότητα στους κατοίκους του Παρισιού να δουν τις βόλτες στην πόλη ως έναν εξίσου ικανοποιητικό τρόπο διασκέδασης και κοινωνικοποίησης. Πίσω στο σήμερα, σχεδόν κάθε τυπική Ευρωπαϊκή πόλη έχει έναν μεγάλο δρόμο που προσφέρεται για βόλτες και κοινωνικοποίηση.

Επιπλέον, ο Haussmann εισάγει ενδεχομένως για πρώτη φορά ένα είδος zoning στην πολεοδομική οργάνωση της πόλης με σκοπό τον έλεγχο του πληθυσμού της και των γεγονότων που εκτυλίσσονται μέσα σε αυτή. Το zoning κατέληξε να προσφέρει καλύτερο έλεγχο και καλύτερα ελεγχόμενη πρόσβαση, καθώς και να επιτύχει την κυκλοφορία με σκοπό την αναψυχή εντός του αστικού ιστού, και όχι αυθαίρετα. Αποδίδοντας ορισμένες χρήσεις και λειτουργίες σε κάθε περιοχή, αποθάρρυνε τις άσκοπες μετακινήσεις, καθώς οι χρήστες κινούνταν μέσα σε μια περιοχή γιατί ήθελαν να έχουν πρόσβαση σε αυτό που πρόσφερε η περιοχή αυτή. Ενδεχομένως και εξαιτίας των λόγων αυτών το zoning κατέληξε να χρησιμοποιείται τόσο έντονα από τους Μοντερνιστές: κατάφερε να εξασφαλίζει τον απαραίτητο έλεγχο της κοινωνικής μάζας έτσι ώστε η πόλη να μπορεί να λειτουργεί σαν μια καλοκουρδισμένη μηχανή δίχως πρόβλημα.

## INFLUENCE

Στο βιβλίο του «Μικροί πόλεμοι σε μεγάλες πόλεις: θεωρίες, τεχνολογίες και γεωγραφίες αντιεξέγερσης»<sup>8</sup>, ο Χρήστος Φιλιππίδης αναφέρει ότι η στρατηγική αυτή της εξυγίανσης του Παρισιού επηρεάστηκε από τις επεμβάσεις του στρατηγού Thomas Robert Burgeaud στο Αλγέρι. Πιο αναλυτικά, το 1840, ο Burgeaud, κυβερνήτης της Γαλλικής αποικίας στην Αλγερία, ανέλαβε να καταστείλει την εξέγερση των Αλγερινών ενάντια στους Γάλλους αποικιοκράτες. Ένα μεγάλο μέρος των επιχειρήσεων έλαβε χώρα στις πυκνοκατοικημένες casbah, όπου οι στρατιωτικοί ελιγμοί ήταν πολύ δύσκολοι λόγω της πολύπλοκης μορφολογίας τους. Ο Burgeaud προχώρησε σε μια προσεκτικά σχεδιασμένη κατεδάφιση ενός μεγάλου τμήματος των αστικών τους υποδομών, μετασχηματίζοντας βίαια τον αστικό ιστό, έτσι ώστε να διευκολύνονται οι στρατιωτικοί ελιγμοί. Κάτι ανάλογο υποστηρίζει και ο Stephen Graham, σύμφωνα με τον οποίον «(...) πολλοί από τους περίφημους μετασχηματισμούς που συνέβησαν στις Ευρωπαϊκές πόλεις του 19ου αιώνα είχαν ήδη δοκιμαστεί στις αποικιοκρατούμενες πόλεις και περιφέρειες»<sup>9</sup>.

Συμπεραίνεται στο βιβλίο αυτό ότι ο αστικός και πολεοδομικός σχεδιασμός δέχονται πολύ συχνά τις επιρροές ή τις απαιτήσεις του στρατιωτικού κλάδου κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού των αστικών περιοχών. Προκύπτει, κατά τον τρόπο αυτό, ένας αστικός σχεδιασμός ο οποίος αποσκοπεί, ταυτόχρονα με τους υπόλοιπους στόχους του, στην εξασφάλιση του ελέγχου της λειτουργίας της πόλης και στην πρόληψη της συμπεριφοράς των χρηστών της. Η εργασία αυτή ορίζει τον σχεδιασμό αυτό ως “Ταγμένη Πολεοδομία”, μια πολεοδομία δηλαδή που χρησιμοποιείται για έναν ειδικό σκοπό -αυτόν του ελέγχου- από την πολιτεία.

## ΕΛΛΑΔΑ

Στην περίπτωση της Ελλάδας, ακολουθήθηκε μια παρόμοια διαδικασία ταγμένης πολεοδόμησης κατά τη μεταπολεμική περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας ναι μεν υπήρχε ο στόχος της αστικής εξυγίανσης και ανάπτυξης, όμως δεν ήταν ο μόνος. Παρακάτω θα αναλυθεί πως το φαινόμενο της αντιπαροχής λειτούργησε -με μεγάλη αποτελεσματικότητα- ως μια πιο φιλική και συναινετική εκ μέρους των πολιτών εκδοχή της τακτικής του βαρόνου Haussmann. Για το σκοπό αυτό, οφείλει να γίνει μια προσέγγιση του τρόπου που πολεοδομήθηκε μεταπολεμικά η πόλη της Αθήνας, αλλά και το ευρύτερο Αττικό λεκανοπέδιο. Ο αναπροσδιορισμός της αστικής οργάνωσης έλαβε χώρα μετά την περίοδο του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου και κυρίως μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου.

<sup>8</sup> Φιλιππίδης, Χ. Μικροί πόλεμοι σε μεγάλες πόλεις: θεωρίες, τεχνολογίες και γεωγραφίες αντιεξέγερσης. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των ξένων, 2017.

<sup>9</sup> Graham, Stephen. “Foucault’s Boomerang: The New Military Urbanism”, Development Dialogue, 58, 2012, σ. 39.

Προς εξασφάλιση μιας κοινωνικής ειρήνης και ενός έμμεσου ελέγχου του πληθυσμού από το τότε δεξιό κράτος στην διχασμένη μεταπολεμική Ελλάδα, έλαβαν χώρα δύο παράλληλες διαδικασίες στα επόμενα 25 περίπου χρόνια. Η πρώτη αφορούσε μια -κατά τα φαινόμενα- βίαιη αστικοποίηση και προλεταριοποίηση του αγροτικού πληθυσμού που άνηκε στον αριστερό πολιτικό χώρο με σκοπό την συγκέντρωση του στα αστικά κέντρα και τον πιο εύκολο έλεγχο του. Η δε δεύτερη επικεντρωνόταν στον καπιταλιστικό δρόμο ανάπτυξης της χώρας, μέσω της αντιπαροχής και της κρατικής ανοχής στην αυθαίρετη δόμηση και ήταν μια πολιτική και εδαφική επέκταση του σχεδίου Marshall. Το σχέδιο Marshall ήταν η οικονομική βοήθεια που χορηγήθηκε εκ μέρους των Ηνωμένων Πολιτειών σε χώρες που βρίσκονταν -κατά τη γνώμη της αμερικανικής ηγεσίας- σε κίνδυνο να περιέλθουν στη σφαίρα επιρροής του κομμουνισμού. Οι όροι που συνυπογράφονταν με την αποδοχή της βοήθειας περιλάμβαναν, μεταξύ άλλων, την καταστολή των κομμουνιστικών απειλών εντός της χώρας. Ως αποτέλεσμα, προέκυψε ένα σχέδιο εκκαθάρισης του πληθυσμού από τις κομμουνιστικές επιρροές μέσω της ενίσχυσης της μικροϊδιοκτησίας, της φιλελεύθερης ιδεολογίας της ανάπτυξης και της προώθησης των πρώτων καταναλωτικών αγαθών.

## ΕΚΤΟΠΙΣΗ

Η συσσώρευση των αγροτικών πληθυσμών στην πρωτεύουσα και η ελαστικότητα του κράτους ως προς την αυθαίρετη δόμηση συνείσφερε στη δημιουργία εκτεταμένων προλεταριακών εργατικών γειτονιών από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και έπειτα. Οι γειτονιές αυτές συσσωρεύονταν κυρίως στο δυτικό τμήμα του λεκανοπεδίου (Λιόσια, Αιγάλεω, Πέραμα, Ασπρόπυργος, Περιστέρι, Μενίδι, Πετρούπολη, Θριάσιο και Ελευσίνα) και, σε συνδυασμό με τις παραδοσιακές γειτονιές της εργατικής τάξης (Μεταξουργείο, Κολωνός, Ρέντης, Γκάζι, Ψυρρή, Πετράλωνα και Μοσχάτο) και τις παλαιότερες προσφυγικές γειτονιές (Καισαριανή, Νέα Ιωνία, Κερατσίνι, Δραπετσώνα, Καλλιθέα και Κορυδαλλός), καταλήγουν στη δημιουργία ενός πλέγματος εδαφών με έντονη ταξική συνείδηση.

Οι γειτονιές αυτές είχαν πολεοδομικά χαρακτηριστικά τα οποία ευνοούσαν την γέννηση και ανάπτυξη εξεγέρσεων. Πιο συγκεκριμένα, όπως και στο προ-Οσμανικό Παρίσι, υπήρχε μεγάλη πυκνότητα πληθυσμού, χαμηλά κτίσματα μικρού εμβαδού, δρόμοι με μικρό πλάτος, καθώς και πολύ μικρό ποσοστό ανοιχτών δημόσιων χώρων. Η ρυμοτομία της περιοχής υπήρξε αρχικά μη σχεδιασμένη, οργανική και δαιδαλώδης κι έπειτα ορθογωνική, κοντά στα ιπποδάμεια πρότυπα, αλλά με αρκετές παρεκκλίσεις και τροποποιήσεις, πυκνές διασταυρώσεις και ανάμεικτες χρήσεις γης. Ένα σημαντικό ποσοστό των χαρακτηριστικών αυτών μοιάζει γνώριμο, καθώς παρατηρείται και στην ευρύτερη περιοχή των σύγχρονων Εξαρχείων. Πολλές από τις πρώτες απεργίες της δεκαετίας του 1960 ξεκίνησαν από τις γειτονιές αυτές, μεταξύ των οποίων η απεργία των οικοδόμων που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 1960 και τον Γενάρη του 1961, όπως και οι διαδηλώσεις των Ιουλιανών του 1965.

## ΑΝΤΙΠΑΡΟΧΗ

Όντας αντιμέτωπο με μια αναδυόμενη μαχητική εργατική τάξη, το κράτος ακολούθησε μια τακτική που έχει αρκετά κοινά σημεία με το πολεοδομικό πρόγραμμα του Hausmann. Στην Ελλάδα, το πρόγραμμα αυτό προωθήθηκε κάτω από την ομπρέλα της αντιπαροχής και, κατά συνέπεια, της μικροαστικοποίησης των εργατών. Η αντιπαροχή -ή νόμος περί «οριζόντιας ιδιοκτησίας»- θεσπίστηκε ως νόμος το 1929 ως μια λύση στο στεγαστικό πρόβλημα που είχε προκύψει από τη συσσώρευση προσφύγων που ακολούθησε της Μικρασιατικής καταστροφής το 1922 και της Ελληνοτουρκικής ανταλλαγής πληθυσμών του 1923, όμως έλαβε γιγαντιαίες διαστάσεις κατά τις δεκαετίες από το 1950 έως και το 1990.



εικ.15: Δραπετώνα, δεκαετία του 1960.

**ΤΗΝ ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΠΡΟΝΟΙΑΣ  
ΖΗΤΟΥΝ ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΗΣ ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΟΣ  
ΕΞΕΔΙΩΧΘΗΣΑΝ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΡΑΠΗΓΜΑΤΑ ΤΩΝ**

ΑΘΗΝΑΙ, 14.— 'Η πανελληνία δημο-  
σπονδία αστέγων αστών προσφύγων 1922  
εξέδωκε την ακόλουθον ανακοίνωσιν: 'Η  
ΠΟΑΑΠ 1922 ληθαίρωσ επισήμανεν, ότι  
πᾶσα ἐνέργεια τῆς κυβερνήσεως πρὸς  
διαίαν ἐφαρμογὴν τῆς παρανομίας καὶ ἀν-  
τισυνταγματικῆς 111 πράξεως τοῦ ὑ-  
πουργικοῦ συμβουλίου, θὰ ἰσχυραίνε δι-  
ωγμὸν τῶν προσφύγων ἐντὸς τῶν ὁρίων  
πλὴν τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος. Παρὰ ταῦτα,  
ἡ κυβέρνησις διέταξε τὴν διαίαν ἐφαρ-  
μογὴν τῆς 111 πράξεως τοῦ ὑπουργι-  
κοῦ συμβουλίου εἰς Δραπετσῶνα, κινητο-  
ποίησασα τετραστίας ἀστυνομικὰς δυνά-  
μεις, αἱ ὁποῖαι ἔκαμαν πραγματικὸν  
κλοιὸν τοῦ συνοικισμοῦ καὶ προέβησαν  
εἰς παντὸς εἴδους διαειπραγίας κατὰ  
τῶν προσφύγων, οἱ ὁποῖοι ὑπερημύοντο  
τῆς στέγης τῶν. Γυναίκες ἐτραυματίστη-  
σαν, γέροντες ἐδέρσαν, μικρὰ παιδιὰ  
ἐπαθον νευρικὸν κλονισμὸν ἀπὸ τῶς ἐπι-  
θέσεως τῶν ἀστυνομικῶν ὁργάνων, τὰ  
ὁποῖα μὲ ἀκατονομάστους ὕβρεις ἐπιτί-  
θεντο κατὰ τῶν προσφύγων. 'Η ἐπι-  
θεσις τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, ἥτις ἐ-  
γνωμοδότησεν, ὅτι ἡ ἐκρηγῆ τῆς 111  
πράξεως τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἐ-  
ίναι παράνομος, ἀποτελεῖ καὶ τὴν δικαιο-  
σιν τῶν καταγγελιῶν μας διὰ τὴν ἀνωτέ-  
ρω πρᾶξιν. Καταγγέλλομεν εἰς ἀλλεληθρον  
τῶν προσφυγικῶν κόσμων καὶ τὴν κοινὴν

γνώμην τῆς χώρας τὴν παρένομον καὶ  
δύσβαρον ἐπίθεσιν τῆς κυβερνήσεως κατὰ  
τοῦ μαρτυρικοῦ προσφυγικοῦ κόσμου τῆς  
Δραπετσῶνας, ὃ ὁποῖος μὲ ἀπορρόμιλλον  
θάρρος ὑπερημύθη τῆς στέγης του καὶ  
συνῆμα τῆς νομιμότητος καὶ ζητοῦμεν  
τὴν ἀσθηρὰν καὶ παραδειγματικὴν τιμω-  
ρίαν τῶν ὑπευθύνων, οἱ ὁποῖοι προέβησαν  
εἰς παρανομίας ἐφαρμόζοντες τὴν παρά-  
νομον 111 πρᾶξιν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβ-  
ουλίου. Οἱ ὑπουργὸς καὶ ὑφυπουργὸς  
προνοίας φέρουν κατ' ἀρχὴν ἀκεραίαν  
τὴν ἐδδὸν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πα-  
ρανομίας ἐνεργείας τῶν καὶ ζητοῦμεν τὴν  
παραιτήσιν τῶν, διότι ὑπουργοὶ ὄντινες  
παρανομίαν καταπατῶντες τὸ σύνταγμα  
καὶ ἀσκόνητες εἶναι, δὲν ἔχουν θέσιν ἐν-  
τὸς τῆς κυβερνήσεως. 'Η ἀντίστασις τοῦ  
προσφυγικοῦ κόσμου ἀλοκλήρου καὶ ἰδι-  
αιτέρως τὰ γεγονότα τῆς Δραπετσῶνας,  
δεικνύουν, ὅτι ἡ 111 πρᾶξις τοῦ ὑπουργι-  
κοῦ συμβουλίου καὶ τὸ 330 Β.Δ. ἔχουν  
καταδικασθῆ ἀμετακλήτως καὶ δι' αὐτὸ  
θὰ πρέπη νὰ καταργηθοῦν πόρρωτα, πλὴν  
ὅε περισσότερον εἶναι ἀπαράδεκτον ἢ  
111 πρᾶξις τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου  
νὰ εἰσάγεται ὡς νομοσχέδιον εἰς τὴν  
βουλὴν πρὸς συζήτησιν καὶ δι' αὐτὸ θὰ  
πρέπη νὰ ἀποσυρῆ ἄπὸ τῆς κυβερνήσεως  
ἀμέσως.



εικ.16: εξώφυλλο εφημερίδας εποχής. Η περίπτωση της δραπετσώνας αποτελεί μια ισχυρή περίπτωση στην μεταπολεμική Ελλάδα του πως μια αστική αρχιτεκτονική παρέμβαση μπορεί να έχει τόση επίδραση στην κοινωνική, πολιτική και ταξική εξέλιξη μιας περιοχής.

Πρόκειται για ένα φαινόμενο το οποίο, υπό αυτή τη μορφή και σε αυτή την έκταση, εφαρμόζεται μόνο στην Ελλάδα και, ως νομικός όρος, αφορά την παραχώρηση ενός οικοπέδου σε έναν εργολάβο ή κατασκευαστή, με μετέπειτα αντάλλαγμα την απόκτηση ενός τμήματος της ιδιοκτησίας στο ανεγερμένο οικοδόμημα. Στις δεκαετίες του 1960 και 1970, το ποσοστό που αντιστοιχούσε στους οικοπεδούχους ήταν περίπου 20%-30%, στη δεκαετία του 1980 το ποσοστό ανέβηκε στο 30%-40%, για να καταλήξει στο παρόν σε ένα ποσοστό της τάξεως του 50%-60%. Η αντιπαροχή, σαν φαινόμενο, αποσκοπούσε κυρίως στην επίλυση του στεγαστικού προβλήματος και την ανάπτυξη του αστικού ιστού, όμως παράλληλα αποτελούσε μια ιδανική συνθήκη για την αναθεώρηση των ρυμοτομικών σχεδίων ορισμένων περιοχών.

Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1960-1970, ανεγείρονται πολυκατοικίες στις πρώην μικροαστικές γειτονιές της Κυψέλης, των Αμπελοκήπων, του Παγκρατίου και των Πατησίων και αργότερα σε εργατικές γειτονιές όπως το Περιστερί, το Αιγάλεω, το Πέραμα, ο Κορυδαλλός, τα Λιόσια κ.λπ., ώσπου τελικά επεκτάθηκε σε ολόκληρο το λεκανοπέδιο. Παράλληλα, το κράτος επέτρεπε άτυπα την αυθαίρετη δόμηση, ως ένα μέσο κοινωνικής και οικονομικής αναζωογόνησης, με την έντονη δυσπιστία των πολιτών έναντι του κράτους και την κοινωνική αποδοχή της παραβατικότητας να ενισχύουν ακόμη περισσότερο το γεγονός αυτό. Εντυπωσιακό αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η κατάταξη της Ελλάδας το 1969 στις πρώτες θέσεις στην κατασκευή κατοικιών στο Δυτικό μπλοκ της Ευρώπης.

Μέσω της αντιπαροχής, δόθηκε ξανά στην πολιτεία η ευκαιρία να αναδιοργανώσει τον αστικό ιστό -κυρίως της πρωτεύουσας- με σκοπό να μεταβάλλει την κοινωνική και πολιτική ποιότητα των κατοίκων, να εξασφαλίσει σταθερότητα σε αντιφρονούντες περιοχές, καθώς και να επαναπροσδιορίσει τη μορφή του δημόσιου χώρου. Με λίγα λόγια, η αντιπαροχή έγινε ένα όργανο ανάκτησης του ελέγχου από την πολιτεία. Παρόλα αυτά, αν και το μεγαλύτερο μέρος των προθέσεων αυτών πέτυχαν, η Αθήνα, μέχρι και σήμερα δυσκολεύεται να ανακτήσει τον πλήρη έλεγχο στις αστικές αναταραχές που συμβαίνουν σε αυτή, και ιδιαίτερα στην περιοχή του κέντρου. Οι γρήγοροι ρυθμοί με οποίους πολυκατοικιοποιήθηκαν οι γειτονιές του κέντρου, σε συνδυασμό με την κρατική ανοχή στην αυθαίρετη δόμηση γέννησαν ένα περιβάλλον που φαντάζει άναρχα δομημένο, δαιδαλώδες και ασταθές. Τα εργαλεία εκείνα που χρησιμοποιήθηκαν για την επίτευξη του ελέγχου ήταν εκείνα που σε ορισμένες περιπτώσεις διαιώνισαν το υποτιθέμενο πρόβλημα.

## ΜΙΚΡΟΑΣΤΟΙ

Στο κείμενο του «Η μικροαστική πόλη»<sup>10</sup>, ο Γεώργιος Σαρηγιάννης προβάλλει την πολυκατοικιοποίηση αυτή ως ένα μέσο μεταλλαγής της εργατικής γειτονιάς σε μικροαστική περιοχή. Αυτή, όπως αναφέρει, μπορεί να πραγματοποιηθεί με δύο τρόπους: είτε μέσω μιας εσωτερικής μεταλλαγής που έρχεται ως συνέπεια ή παράλληλα με τη μετάβαση του προλετάριου σε μικροαστό, είτε με τρόπο βίαιο, καθοδηγούμενου από το κράτος. Στην πρώτη περίπτωση, παλιές περιοχές με αυθαίρετα κτίσματα εντάσσονται σε νέα ρυμοτομικά σχέδια -το λεγόμενο «Σχέδιο Πόλης»- και τα παραπήγματα, συχνά παράγκες και προχειροφτιαγμένες κατοικίες, δύνανται πλέον να οικοδομηθούν με νόμιμο τρόπο. Στη δεύτερη περίπτωση, το κράτος παρεμβαίνει με βίαιο τρόπο, έχοντας μεν ως πρόσχημα την παροχή στέγασης σε περιοχές με κυρίως προσφυγικό χαρακτήρα, αποσκοπώντας δε στη διάλυση συμπαγών κοινωνικά ενοτήτων με αριστερή και κομμουνιστική ιδεολογία και που συχνά είχαν καίρια δράση σε παλιότερες εποχές, όπως στην Αντίσταση, τον Εμφύλιο και τα χρόνια που ακολούθησαν του Εμφυλίου.

<sup>10</sup> Σαρηγιάννης, Γ. Η μικροαστική πόλη. «Διάπλους» τ.26/Ιούν.-Ιούλ. 2008

Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας εξυγίανσης και αποκατάστασης των προσφύγων, εκτός από την κατεδάφιση των παραγκών, υπήρξε παράλληλα διασκορπισμός των εκεί κατοίκων σε διαφορετικά σημεία του λεκανοπεδίου και εγκατάστασή τους σε διαμερίσματα πολυκατοικιών τα οποία είτε είχαν κτιστεί από το κράτος είτε από ιδιώτες. Σε αντίθεση, δηλαδή, από την τυπική διαδικασία αντιπαροχής, κατά την οποία ο οικοπεδούχος λαμβάνει ιδιοκτησία εντός του οικοπέδου του, στις περιπτώσεις των περιοχών αυτών, οι οικοπεδούχοι εκτοπίζονται από τη βάση τους και τους παραχωρούνται ιδιοκτησίες εκτός αυτής.

## ΕΞΕΥΓΕΝΙΣΜΟΣ

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περιοχή της Δραπετσώνας, όπου υπήρχε έντονη αντίσταση επί σειρά ετών. Όταν το 1960 η Κυβέρνηση δημοσιοποιεί τα πλάνα της για την πραγματοποίηση ενός προγράμματος στεγαστικής αποκατάστασης προσφύγων (πρακτικά αφορούσε ανέγερση πολυκατοικιών), η αντίδραση των κατοίκων ήταν άμεση, οδηγώντας σε μακροχρόνιες κινητοποιήσεις που ονομάστηκαν «η μάχη της παράγκας». Αποκορύφωμα αυτών υπήρξε η βίαιη έξαρση των εξεγέρσεων το Νοέμβριο του 1960, όπου η αστυνομία εισέβαλλε μαζί με εργάτες και εκσκαφείς για να καταστείλει το πλήθος. Οι διαδικασίες κατεδάφισης γίνονταν πολύ αργά και με διακοπές, ώσπου το 1967, με την άνοδο της Χούντας, ο συνοικισμός κατεδαφίστηκε εντελώς και οι κάτοικοί του διασκορπίστηκαν σε άλλες περιοχές. Τα αποτελέσματα της πολεοδομικής -και όχι μόνο- αυτής τακτικής παρατηρήθηκαν την χρονική περίοδο μεταξύ 1966 και 1974, κατά τη διάρκεια της οποίας επιτεύχθηκε «κοινωνική ειρήνη». Η ειρήνη αυτήναι μεν ήταν και αποτέλεσμα της δικτατορίας των συνταγματαρχών, όμως βασιζόταν και σε μεγάλο βαθμό στο ότι οι πρώην μαχητικοί προλετάριοι είχαν μετατραπεί σε μικροεπιχειρηματίες, μικροεμπόρους και μικροϊδιοκτήτες, οι οποίοι δεν είχαν την κοινωνική και ταξική συνοχή που είχαν παλαιότερα, ως άμεσο αποτέλεσμα του διασκορπισμού των παραπηγματούχων.

Με μια παρόμοια λογική, προτάθηκε το 1985 το Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας, μαζί με την Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης, στα πλαίσια των οποίων θα επιχειρηθεί ο εξορθολογισμός της πόλης των Αθηνών, ενώ παράλληλα επιδιώχθηκε να κατασταλεί με πολεοδομικούς όρους ο πολιτικός χώρος ακροαριστερών και αναρχικών. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρήθηκε μια απόπειρα εξευγενισμού της περιοχής των Εξαρχείων, έχοντας ως πρότυπο το παράδειγμα της Πλάκας. Ο όρος εξευγενισμός είναι η ελληνική απόδοση του όρου *gentrification* και εκφράζει τη διαδικασία, κατά την οποία οι φτωχές εργατικές συνοικίες στο κέντρο της πόλης αναμορφώνονται μέσω της δράσης του κτηματικού κεφαλαίου, των μεσοαστών αγοραστών και ενοικιαστών ακινήτων και των ιδιοκτητών γης και κατοικιών. Η διαδικασία συνοδεύεται από την αλλαγή της κοινωνικής σύνθεσης των περιοχών αυτών. Έχει ενδιαφέρον να αναφερθεί μια φράση του P.Marcuse: «η απομάκρυνση (*dislocation*) συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων είναι στόχος του εξευγενισμού, όχι μια παρενέργεια». Αυτό προδίδει μια ομοιότητα με τους εκτοπισμούς που έλαβαν χώρα στις περιοχές όπως η Δραπετσώνα, οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι συχνά δε νοείται αστική εξέλιξη δίχως τον -πολλές φορές βίαιο ή εξαναγκαστικό- εκτοπισμό των πρώην κατοίκων της. Στον εξευγενισμό των Εξαρχείων, προτάθηκαν επεμβάσεις όπως η μετατροπή του Πολυτεχνείου σε εκθεσιακό κέντρο, η αλλαγή των χρήσεων γης, καθώς και η αλλαγή της κοινωνικής σύνθεσης της γειτονιάς, με εκτοπισμό των φοιτητών και των νεαρότερων ηλικιακά ομάδων, με σκοπό την αντικατάστασή τους με μεσαία και υψηλά κοινωνικά στρώματα. Το εγχείρημα εν τέλει απέτυχε, κυρίως λόγω της κρατικής γραφειοκρατίας, του εκτεταμένου ποσοστού μικροϊδιοκτησίας και της πελατειακής μορφής του κράτους, αλλά και λόγω των κοινωνικών αγώνων των αρχών της δεκαετίας του 1990.

<sup>8</sup> Marcuse, P. *Gentrification, Abandonment, and Displacement: Connections, Causes, and Policy Responses in New York City*. *Urban Law Annual ; Journal of Urban and Contemporary Law*, Volume 28, January 1985.



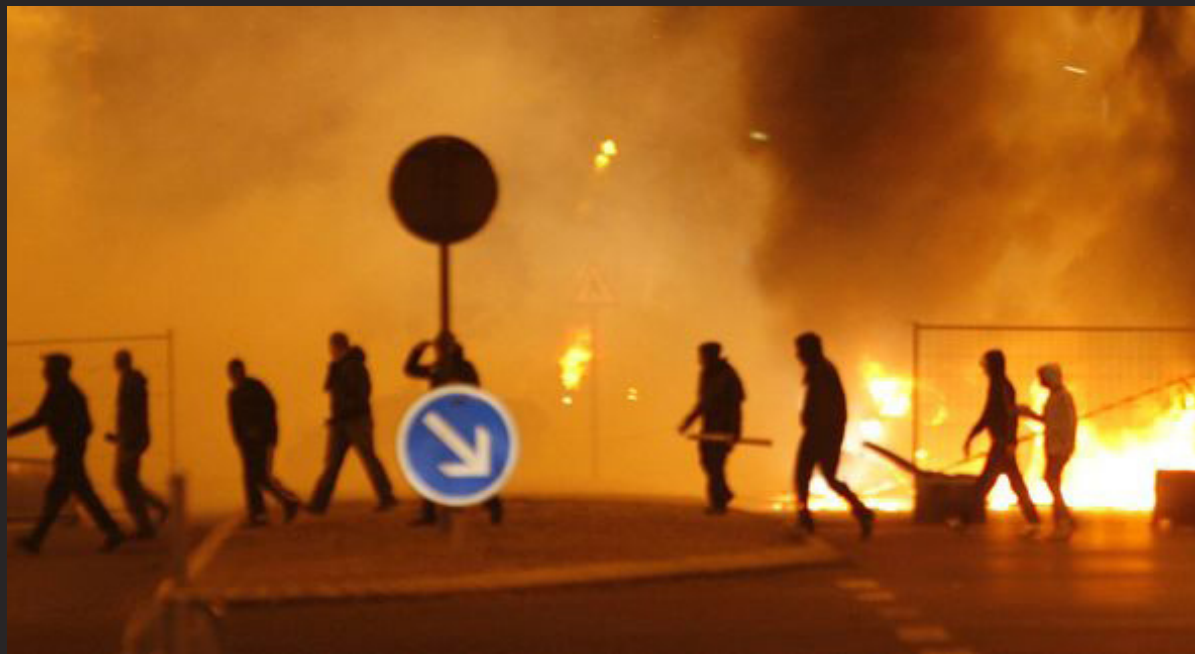
Υπάρχουν έμπρακτα θετικά αποτελέσματα που να έχουν προκύψει από τις πολεοδομικές αυτές τακτικές που αναπτύχθηκαν παραπάνω; Η απάντηση στις περισσότερες εκ των περιπτώσεων είναι ναι. Ένα παράδειγμα αποτελούν οι μαζικές εξεγέρσεις που σημειώθηκαν στο Παρίσι το 2005 με αφορμή τον θάνατο δύο νεαρών μεταναστών και οι οποίες ξεκίνησαν από το Clichy-sous-Bois, ένα προάστιο του Παρισιού που, όντας μια υποβαθμισμένη περιοχή κατοικίας μεταναστών και κατώτερων οικονομικά στρωμάτων, πληρούσε τα κριτήρια που το καθιστούσαν μια περιοχή που ενδεχομένως να ευνοούσε πολιτικές αναταραχές. Στην περίπτωση αυτή, το σχέδιο του Haussmann αποδείχθηκε ιδιαίτερα σημαντικό. Έχοντας απομακρύνει τα περιβάλλοντα αυτά εκτός του κεντρικού αστικού ιστού, επιτεύχθηκε η προστασία του κέντρου από την ένταση των εξεγέρσεων, οι οποίες αναπτύχθηκαν κατά κύριο λόγο μεταξύ των περιοχών κατοικίας των εξεγερμένων και άφησαν το κεντρικό τμήμα του Παρισιού ανέπαφο. Με τον τρόπο αυτό, οι γειτονίες που ενεπλάκησαν άμεσα στα επεισόδια ήταν απομακρυσμένα προάστια με μεγάλους αυτοκινητοδρόμους, κτίρια-υπνωτήρια και δεν εντοπίζονταν εμπορικές ή άλλες χρήσεις. Να σημειωθεί, για πιο συγκεκριμένα δεδομένα, ότι το Clichy-sous-Bois, η περιοχή που ξεκίνησαν δηλαδή οι εντάσεις, απέχει 19 χιλιόμετρα από το κέντρο της Γαλλικής πρωτεύουσας, ενώ το Saint Denis, η κοντινότερη εστία, απείχε 13 χιλιόμετρα από αυτό. Ως αποτέλεσμα, παρόλο που η εξέγερση είχε μεγάλη ένταση και οδήγησε σε σημαντικές φθορές στον αστικό ιστό, δεν γενικεύτηκε και εν τέλει απομονώθηκε και έληξε.

Προκύπτει έτσι το συμπέρασμα ότι η απόσταση μιας περιοχής που ευνοεί πολιτικές και κοινωνικές αναταραχές από το κέντρο μιας πόλης επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο μια εξέγερση μπορεί να εξαπλωθεί εντός του αστικού ιστού. Ανάλογες περιπτώσεις εντοπίστηκαν στο Λος Άντζελες, όπου στην εξέγερση του Watts το 1965 η περιοχή των αναταραχών βρισκόταν 22 χιλιόμετρα μακριά από το οικονομικό και εμπορικό κέντρο της πόλης, με κύρια χρήση αυτής της κατοικίας και πλάτος δρόμων τουλάχιστον 20-25 μέτρα, με ορισμένες λεωφόρους να φτάνουν ακόμη και τα 70-80 μέτρα σε πλάτος. Ανάλογα και το 1992, στις τότε εξεγέρσεις στο South Central Los Angeles, οι αναταραχές ξεκίνησαν σε περιοχές αμιγούς κατοικίας που είχαν επίσης μακρινή απόσταση από το εμπορικό κέντρο της πόλης -10 χιλιόμετρα από αυτό- και, παρόλο την ένταση τους, κατεστάλησαν σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα.

Τα παραδείγματα αυτά πρακτικά επιβεβαιώνουν τα όσα έχουν υπονοηθεί παραπάνω σχετικά με το διαχωρισμό των χρήσεων γης και την σημασία του στη διαχείριση αστικών εξεγέρσεων. Φαίνεται μέσω της ανάλυσης των παραδειγμάτων αυτών ότι η ύπαρξη περιοχών με ορισμένες χρήσεις (εμπόριο, ψυχαγωγία, κατοίκηση) ή με κυρίαρχες συγκεκριμένες χρήσεις έναντι άλλων επιτυγχάνει να απομονώνει τυχόν εξεγέρσεις, σε σύγκριση με περιοχές με μεικτές χρήσεις γης -όπως το κέντρο της Αθήνας- όπου οι αναταραχές εξαπλώνονται πολύ πιο εύκολα και ελέγχονται πολύ πιο δύσκολα. Σημαντικό επίσης ρόλο φαίνεται να παίζει και η απόσταση πολιτικά και κοινωνικά ασταθών περιοχών από το κέντρο της πόλης. Κοινό σημείο στις εξεγέρσεις σε Παρίσι και Λος Άντζελες αποτελούσε η μεγάλη χιλιομετρική απόσταση των «άτακτων» περιοχών από το εμπορικό και οικονομικό κέντρο. Στις περιπτώσεις αυτές, επίσης, η σύνδεση των περιοχών πραγματοποιείται μέσω αυτοκινητοδρόμων, οι οποίοι εκτός από το υπερβολικά μεγάλο πλάτος τους, συχνά απαγορεύουν και την διέλευση πεζών. Ένας δρόμος με μεγάλο πλάτος εντός του αστικού ιστού λειτουργεί σαν ευεργετικός για μια εξέγερση χώρος (παραδείγματος χάριν η λεωφόρος Αλεξάνδρας στα Δεκεμβριανά του 2008), όμως όταν ο δρόμος αυτός εντοπίζεται σε μια προαστιακή περιοχή και διατρέχει μεγάλες αποστάσεις, συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο.



εικ.17: Παρίσι, 2005.



εικ.18: Παρίσι, 2005.



εικ.19: Λος Άντζελες, 1992.



εικ.20: Λος Άντζελες, 1992.

## \*Συμπεράσματα

Μέσω της ανάλυσης της δεύτερης ενότητας, διαφαίνεται ότι -ιδιαίτερα τους τελευταίους αιώνες και δη από τη Γαλλική Επανάσταση και έπειτα- υπάρχει μια αναγκαιότητα ελέγχου στα αστικά κέντρα, η οποία δεν είναι καθόλου αδικαιολόγητη, δεδομένου του ότι κατά τη διάρκεια των χρόνων αυτών οι πόλεις καλούνται να οργανώσουν και να διαχειριστούν συχνά τεράστια μεγέθη πληθυσμού. Η συσσώρευση αυτή του πληθυσμού μπορεί να επιφέρει την κατάργηση των μέχρι πρότινος κοινωνικών συμβάσεων και να φέρει αστάθεια και αποδιοργάνωση στην καθημερινότητα της πόλης, καθώς οι κοινωνικοί κανόνες θα κατασκευάζονται ξανά από την αρχή. Στο πλαίσιο αυτό, ο έλεγχος του χώρου, και συχνά αυτών που τον κατοικούν, στα μεγάλα αστικά κέντρα είναι πλέον δεδομένος. Προκειμένου να μην υπάρχει αυτή η διαδικασία αποδιοργάνωσης και αστάθειας της κοινωνικής μάζας και δεδομένης της ευμεταβλητότητας του αστικού δημόσιου χώρου που αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, ο αστικός σχεδιασμός χρησιμοποιείται σε πολλές περιπτώσεις ως ένα μέσο επίτευξης της σταθερότητας και του ελέγχου στα αστικά κέντρα. Η διαδικασία αυτή συχνά προκύπτει παράλληλα με την αστική εξυγίανση, με σκοπό την ανάπτυξη και την βελτίωση των συνθηκών ζωής των χρηστών εντός του αστικού ιστού.



ΕΙΚ.21: Λος Άντζελες, 1992.

# inter- urban\*

εικ.22: Παρίσι, Μάης του 1968.



# ΕΠΙΛΟΓΗ

## Epilogue

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι το πολιτισμικό πλαίσιο διαμορφώνει το αστικό τοπίο μιας πόλης ανάλογα με την κάθε εποχή, παρατηρούνται διαφορετικές τάσεις ως προς τη διαχείριση του ζητήματος του σχεδιασμού των πόλεων.

Έχοντας ως εφόδια τα συμπεράσματα της έρευνας αυτής, θα επιχειρηθεί να πραγματοποιηθεί μια έμπρακτη εφαρμογή των εννοιών και του λεξιλογίου που έχουν προκύψει από τη μέχρι τώρα έρευνα, αλλά και να εισαχθεί ένας νέος τρόπος ανάγνωσης των δεδομένων. Εάν πραγματοποιηθεί μια αναδρομή στον τρόπο ουτοπικών προσεγγίσεων μελλοντικών πόλεων στη μεταπολεμική περίοδο 1960-1980, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι αυτές οι ουτοπίες είναι που έδωσαν την κατεύθυνση και τις προϋποθέσεις προκειμένου να αναπτυχθούν οι πόλεις και να καταλήξουν στη μορφή που τις ξέρουμε σήμερα. Ασκώντας κριτική και επισημαίνοντας επικείμενους κινδύνους του μοντέρνου κινήματος και όχι μόνο, έγιναν εργαλεία που θα αποδείκνυαν τι θα λειτουργούσε μελλοντικά και τι όχι στο αστικό τοπίο. Για να αντιληφθούμε την επιρροή του πολιτισμικού πλαισίου, είναι σημαντικό να εξετάσουμε τι είναι αυτό που διακρίνει τις δεκαετίες των ουτοπιών.

Σε πολιτισμικό επίπεδο, την περίοδο της ακμής των αρχιτεκτονικών ουτοπιών, μεταξύ 1950-1980, τα ήθη χαλαρώνουν, οι συνήθειες αλλάζουν και ο κάτοικος της πόλης αρχίζει να θέλει να αυτονομηθεί από το «σύστημα». Έτσι διακρίνεται μια χαλαρότητα στον τρόπο σκέψης των ατόμων (συλλογικά και ατομικά), στον τρόπο αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανθρώπων, ακόμα και στον τρόπο αντιμετώπισης της εξέγερσης: η πολιτεία δεν κατατροπώνει πλέον τις εξεγέρσεις με τον τρόπο που θα το έκανε 150 χρόνια πριν. Φαίνεται ότι υπάρχει μια ανασφάλεια ως προς την πρόβλεψη της κατεύθυνσης προς την οποία οδεύει η πόλη. Παράγονται έτσι πολλά δυστοπικά σενάρια, για πόλεις που ελέγχονται, για πόλεις που εκ των πραγμάτων κατοικούνται από ανθρώπους των οποίων η ατομική ελευθερία δεν υφίσταται. Από την άλλη, υπάρχουν και τα σενάρια εκείνα που προβλέπουν μια πιο απελευθερωμένη εκδοχή της κοινωνίας, μιας κοινωνίας βασιζόμενης στην αυτονομία και την αυτάρκεια.

Με βάση το γεγονός ότι ο ρόλος του πολιτισμικού πλαισίου είναι σημαντικός για τη διαμόρφωση του αστικού τοπίου ανά εποχή, το 1971 οι Superstudio προτείνουν τη Non-Stop City<sup>12</sup>. Ένα χρόνο μετά, το 1972, οι Koolhaas, Zenghelis και Vriesendorp προτείνουν το Exodus<sup>13</sup> (or the voluntary prisoners of Architecture). Αν και αυτά τα δύο σενάρια προτείνουν διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης κοινών ζητημάτων που έχουν να κάνουν με τον έλεγχο της διαμόρφωσης του αστικού τοπίου, στοχεύουν και τα δύο στο να ελέγξουν τελικά την εικόνα της πόλης. Βλέπουμε έτσι δυο σενάρια για το επικείμενο μέλλον σε ουτοπικό επίπεδο.



# ΟΤΟΣ

<sup>12</sup> Οι Superstudio, εν μέσω του Ιταλικού ριζοσπαστικού κινήματος, προτείνουν ένα χρόνο νωρίτερα την Non-Stop city, ένα έργο-ενσάρκωσης της πολιτικής χειραφέτησης, μια ουτοπία αυτορρύθμισης, η οποία βασιζόταν αποκλειστικά στον έλεγχο της κοινωνίας. Αυτό φυσικά προϋπόθετε τη συναίνεση των χρηστών ως προς τη συνθήκη αυτή και δεν απευθυνόταν σε όλους. Η πόλη αυτή είναι ένα generic αστικό περιβάλλον που δεν έχει συγκεκριμένη λειτουργία, τοποθεσία ή μορφή. Είναι μια πόλη «εσωτερική», δίχως εξωτερικούς δημόσιους χώρους, χωρίς την ύπαρξη ορίων. Είναι μια πόλη δίχως αρχιτεκτονική που οργανώνεται μέσω ενός συστήματος αντικειμένων το οποίο απορροφά τις λειτουργίες που ήταν παραδοσιακά στη δικαιοδοσία της αρχιτεκτονικής. Η πόλη στην προκειμένη περίπτωση δεν ορίζεται ως ένας χώρος αντίθετος σε κάποιον άλλον, αλλά γίνεται αντιληπτή ως μια συνθήκη η οποία προσπαθεί να απελευθερώσει τον άνθρωπο από τα δεσμά της αρχιτεκτονικής. Η αρχιτεκτονική παρέμβαση στην πόλη ελαχιστοποιείται στον ελάχιστο δυνατό ρόλο της ως ουδέτερος καμβάς, ένα καθαρό υπόβαθρο για τα αντικείμενα και τη ζωή. Με άλλα λόγια, η αρχιτεκτονική δεν έχει καμία απολύτως εξουσία και έλεγχο πάνω στους χρήστες της Non-Stop city.

<sup>13</sup> Το Exodus στάθηκε σαν μία αρχιτεκτονική ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, ως μια προστατευμένη από τον έξω κόσμο ζώνη, η οποία παρουσιαζόταν ως η «καλή πόλη». Αποτελούνταν από μια κεντρική λωρίδα, με ψηλά τείχη εκατέρωθεν της, προκειμένου να προστατευθεί το εσωτερικό από τα δηλητηριώδη περίχωρα, και επιμέρους, δευτερεύουσες λωρίδες που διατρέχανε τον αστικό ιστό του Λονδίνου. Εντός της κεντρικής λωρίδας βρίσκονταν 10 τετράγωνες ζώνες οι οποίες ήταν επιμελώς προγραμματισμένοι χώροι οι οποίοι ήλεγχαν την καθημερινότητα των κατοίκων-φυλακισμένων. Το Exodus προβάλλει μια διαδικασία αυτορρύθμισης της κλεισμένης κοινωνίας, η οποία όμως αυτορρύθμιση δεν καθορίζεται από τα άτομα, αλλά από το δομημένο περιβάλλον και, κυρίως, την αρχιτεκτονική που έχει δημιουργήσει αυτή τη mega-κατασκευή.

εικ.23: Exodus από τους Koolhaas, Vriesendorp, Zenghelis.

Το Exodus, από τη μία πλευρά, στέκεται ως η αρχιτεκτονική υλοποίηση του απόλυτου ελέγχου. Με έναν σχεδιασμό που παραπέμπει σε θεωρίες του μοντέρνου κινήματος περί «καλοκουρδισμένης μηχανής», η αρχιτεκτονική αυτή ουτοπία φανερώνει τον μέγιστο βαθμό ελέγχου που μπορεί να εφαρμόσει ο σχεδιασμός: η αρχιτεκτονική ταυτίζεται με την έννοια της φυλακής, ως μια ντετερμινιστική εφαρμοσμένη φιλοσοφία που στερεί κάθε δυνατότητα ελέγχου από το άτομο. Η καθημερινότητα, η κινητικότητα και η ύπαρξη των χρηστών καθορίζονται πλήρως από τη μορφή και την προγραμματισμένη λειτουργία των χώρων, ενώ ο όρος “voluntary prisoners” στον τίτλο δηλώνει ότι οι χρήστες έχουν παραχωρήσει εθελούσια τον έλεγχο στη μεγαδομή.

Στον αντίποδα, η Non-Stop city είναι ένας ύμνος στον ευνουχισμό της Αρχιτεκτονικής, μια αρχιτεκτονική που σχεδιάζεται για την αποδυνάμωση του εαυτού της. Στην πόλη αυτή, ο σχεδιασμός δεν έχει καμία απολύτως εξουσία πάνω στη ρουτίνα των χρηστών, παρά υπάρχει μόνο σαν υπόβαθρο εξέλιξης της δράσης. Η απουσία των ορίων στον αστικό σχεδιασμό είναι που οδηγεί στην ζητούμενη απελευθέρωση του χρήστη από την αρχιτεκτονική, ενώ παράλληλα ο κατακερματισμός και η αναίρεση του οργανωμένου δημόσιου χώρου οδηγεί στην ολοκληρωτική αποδυνάμωση του ελέγχου. Σημασία στην παρούσα ανάλυση έχει και το πως η εκάστοτε ουτοπία ρυθμίζεται. Και στις δύο περιπτώσεις υφίσταται η συνθήκη της αυτορρύθμισης, με τη διαφορά όμως ότι στο Exodus αφορά μια αυτορρύθμιση που καθορίζεται από το δομημένο περιβάλλον της μεγαδομής και, κατά συνέπεια από την Αρχιτεκτονική, ενώ στο Non-Stop city η απαιτούμενη αυτορρύθμιση εξασφαλίζεται από τους ίδιους τους χρήστες. Η αυτορρύθμιση στην περίπτωση αυτή είναι αρκετά ενδιαφέρουσα καθώς προϋποθέτει την ύπαρξη ελέγχου με σκοπό την αρμονική λειτουργία της πόλης. Στην κάθε περίπτωση, η δικαιοδοσία για έλεγχο δίνεται είτε στην ίδια την πόλη (Exodus) είτε στα επιμέρους μέλη της κοινωνίας (Non-Stop city).

Συγχρόνως, μεγάλη σημασία έχει και η κατανόηση του πολιτισμικού πλαισίου που επέφερε την διαμόρφωση των ουτοπιών αυτών ξεχωριστά. Από τη μία πλευρά, το Exodus προκύπτει εν μέσω των απαρχών της παγκοσμιοποίησης και των γεω-οικονομικών συνεπειών αυτής, καθώς και έπειτα από την παρουσίαση των ουτοπιών του Ιταλικού ριζοσπαστικού κινήματος που έθεσαν τα ζητήματα της κατάργησης των ορίων και της οικουμενικότητας. Προκύπτει έτσι ένα πολιτισμικό πλαίσιο το οποίο χαρακτηρίζεται από τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά και το οποίο διαμορφώνει τον σχεδιασμό του Exodus. Στο ίδιο πλαίσιο βέβαια προκύπτει και το Non-Stop city, όμως διαφέρει ως προς τη στάση του σχεδιασμού απέναντι στο πλαίσιο αυτό.

Μέσα από την αντιπαραβολή αυτή, μπορούν να εντοπιστούν δύο διαφορετικοί τρόποι σχεδιαστικών προσεγγίσεων. Ο πρώτος αφορά μια προσέγγιση κατά την οποία ο σχεδιαστής/ αρχιτέκτονας δημιουργεί αρχικά τις προϋποθέσεις και δίνει ύστερα στον χρήστη τη δυνατότητα να οικειοποιηθεί τον χώρο με τον τρόπο που αυτός επιθυμεί και, εν συνεχεία, να εξελιχθεί μέσα σε αυτόν, κατά την κατεύθυνση που ο ίδιος επιθυμεί. Στον δεύτερο τρόπο, δε, ο σχεδιαστής/ αρχιτέκτονας δημιουργεί τον χώρο με έναν τρόπο ολιστικό και ολοκληρωτικό και αφήνει τον χρήστη να λειτουργήσει μέσα σε αυτόν, ακολουθώντας όμως την κατεύθυνση της εξέλιξης που έχει προκαθορίσει ο αρχιτέκτονας μέσα από το σχεδιασμό του χώρου.

Στον έναν τρόπο δίνεται χώρος να ενσωματωθεί στην μορφή της πόλης η καθημερινότητα και ο τρόπος ζωής του πολίτη (Non-Stop city), ενώ στον άλλον μπαίνουν διακριτά όρια και ο αρχιτέκτονας καθορίζει πλήρως το πως θα σχεδιαστεί και θα εξελιχθεί η πόλη, αφήνοντας εκτός επιρροής τα πολιτιστικά πλαίσια, την αστική εξέλιξη και τις κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις ανά εποχή (Exodus). Στη δεύτερη περίπτωση ο σχεδιαστής δεν έχει απαραίτητα κακόβουλες προθέσεις, παρά στοχεύει στο να επιλύσει τα προβλήματα με έναν πιο αποτελεσματικό, κατά την άποψη του, τρόπο.

Αυτές οι δύο σχεδιαστικές προσεγγίσεις μπορούν, με μια επιφύλαξη, να αναχθούν στις δύο διαφορετικές κατευθύνσεις που ο αρχιτέκτονας καλείται να ακολουθήσει όταν σχεδιάζει για την αστική κλίμακα. Σαφώς δεν είναι οι μόνες κατευθύνσεις, όμως θεωρώ ότι, στη γενικότερη εκδοχή τους, αποτελούν τις δύο βασικότερες.

Προκειμένου να επιλεγεί κάθε φορά ποια από τις δύο κατευθύνσεις είναι η καταλληλότερη, είναι σημαντικό να λαμβάνονται πάντα υπόψιν τα τρία βασικά ερωτήματα που διέπουν κάθε σχεδιαστική πρόταση:

για ποιόν σχεδιάζω,

τί σχεδιάζω,

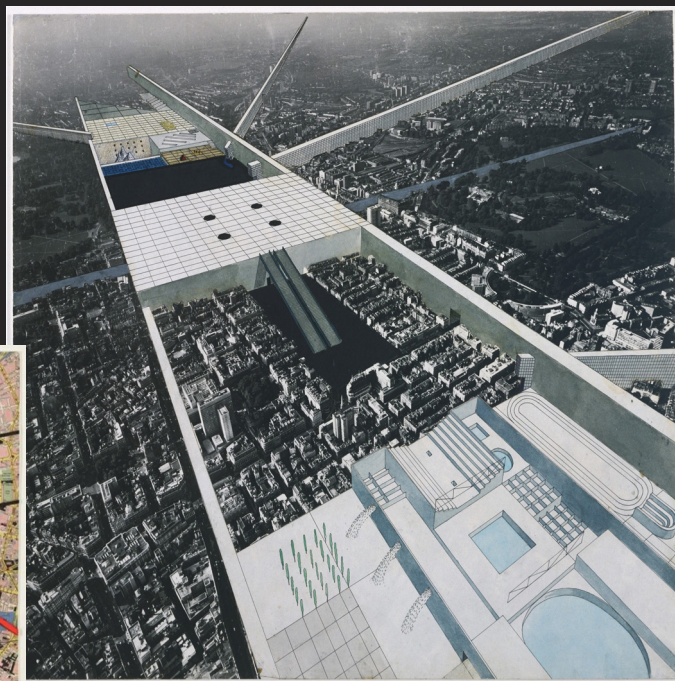
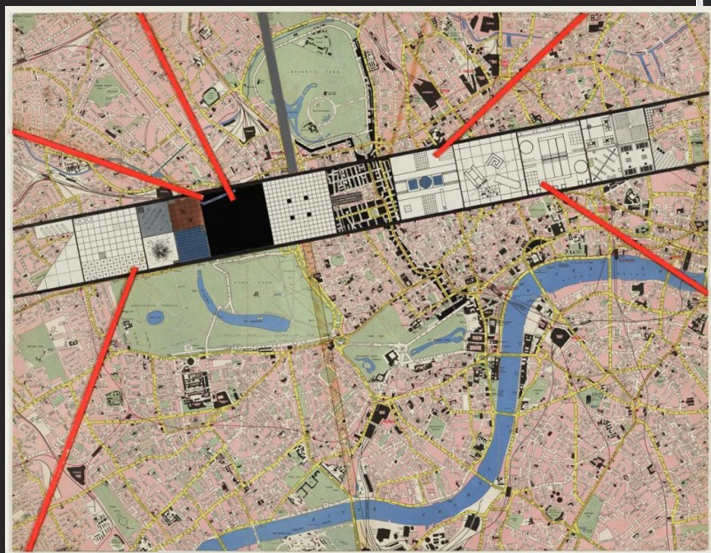
πώς το σχεδιάζω.



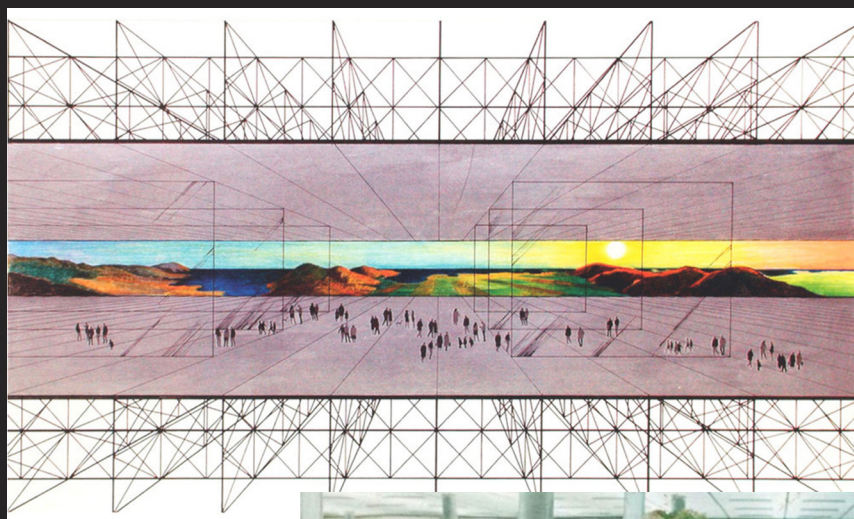
**εικ.24:** Δρέσδη, 1945, μετά τη λήξη του πολέμου. Η εικόνα των Ευρωπαϊκών πόλεων μετά τον Β' Π.Π. ξεκίνησε να απομυθοποιεί την διαχρονικότητα και τη μακροβιότητα των ιστορικών κέντρων και πόλεων. Οι άνθρωποι είδαν έμπρακτα ότι έτσι σπλά μια πόλη με τα ιστορικά της κτίρια μπορεί να διαγραφεί εντελώς και, έτσι, να μπορέσει να σχεδιαστεί ξανά από το μηδέν. Θεωρώ ότι αυτό αποτέλεσε έναν πολύ σημαντικό παράγοντα στην παραγωγή των μεταπολεμικών αρχιτεκτονικών ουτοπιών, καθώς η εικόνα των βομβαρδισμένων πόλεων ήταν το νέο tabula rasa που έψαχναν οι αρχιτέκτονες της εποχής, το νέο "οικόπεδο-φιλέτο".



**εικ.25:** Κολάζ των Archigram που υπογραμμίζει την άμεση σύνδεση της ιστορικής επικαιρότητας με την αρχιτεκτονική παραγωγή των ουτοπιών.



εικ.26 & εικ. 27: Exodus.



εικ.28 & εικ. 29: Non-Stop city.



# Βιβλιογραφία webγραφία

Καπώλη, Β. Η εσωτερική μετανάστευση στην Αθήνα (1950-1970), PhD diss., Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών: τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 2014.

Σαρηγιάννης, Γ. Η μικροαστική πόλη. «Διάπλους» τ.26/Ιούν.-Ιούλ. 2008

Φιλίππιδης, Χ. Μικροί πόλεμοι σε μεγάλες πόλεις: θεωρίες, τεχνολογίες και γεωγραφίες αντιεξέγερσης. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των ξένων, 2017.

Atkinson, R. Bridge, G. Gentrification in a Global Context – the new urban colonialism. New York: Routledge, 2005.

Benjamin, Walter. Ο αφηγητής, στο Walter Benjamin, Δοκίμια φιλοσοφίας της γλώσσας, μτφρ. Φώτης Τερζάκης, Αθήνα: Νήσος, 1999.

Brekke, J. Dalakoglou, D. Filippidis, C. Vradis, A. Crisis-Scapes: Athens and beyond. The City at a Time of Crisis, 2014.

Capdevila, P.M. "The Interior City. Infinity and Concavity in the No-Stop City (1970-1971)". Cuadernos de Proyectos Arquitectónicos nº 4: Materia, forma y energía. ETSAM. Madrid Higher Technical School of Architecture, 2013

Cappuccini, M. "Urban space and anti-neoliberal social movements: the case of Exarchia neighborhood in Athens, Greece," Practices of reappropriation. Roma-Milano: Planum Publisher, 2014.

Chatzicocoli, S. Syrakoy A.C., Historical conceptions of a healthy city: the Greek paradigm. International Journal of Architectural Research, March 2009.

Dalakogolou, D. "The irregularities of violence in Athens," Beyond the "Greek Crisis": Histories, Rhetorics, Politics, 2011. (/fieldsights/243-beyond-the-greek-crisis-histories-rhetorics-politics)

Dimitriou, O. The Politics of Public Space and the Emergence of the Commons in Contemporary Athens. PhD diss., Goldsmiths University of London: Department of Visual Cultures, 2016.

Galanos, C. Proyectos arquitectónicos de posibles ciudades VS el proceso urbano: proyectar el espacio público a través del cine. PhD diss., Universitat Politècnica de Catalunya-Departament de Projectes Arquitectònics, 2009., (<https://www.tdx.cat/handle/10803/31803#page=6>)

- Graham, Stephen. "Foucault's Boomerang: The New Military Urbanism", *Development Dialogue*, 58, 2012.
- Lilley, K. "Mapping the medieval city: plan analysis and urban history.", in *Urban History*, Vol. 27, No. 1. Cambridge: Cambridge University Press, May 2000. pp. 5-30.
- Makrygianni, V. Tsavdaroglou, C. *Athens Urban Space Riots: From December 2008 Revolt to Mobilizations in the Era of Crisis*, 2013. ([https://www.researchgate.net/publication/281440073\\_Athens\\_Urban\\_Space\\_Riots\\_From\\_December\\_2008\\_Revolt\\_to\\_Mobilizations\\_in\\_the\\_Era\\_of\\_Crisis](https://www.researchgate.net/publication/281440073_Athens_Urban_Space_Riots_From_December_2008_Revolt_to_Mobilizations_in_the_Era_of_Crisis))
- Marcuse, P. *Gentrification, Abandonment, and Displacement: Connections, Causes, and Policy Responses in New York City*. *Urban Law Annual ; Journal of Urban and Contemporary Law*, Volume 28, January 1985.
- Petropoulou, C. "Non/de/re/regulation" and Athens' urban development (1834–2008), trans. Koutrolikou, P. Siatitsa, D. Mermigas, A., 2008. ([https://www.academia.edu/2760533/Non\\_De\\_Re-regulation\\_and\\_the\\_urban\\_development\\_of\\_Athens](https://www.academia.edu/2760533/Non_De_Re-regulation_and_the_urban_development_of_Athens))
- Rabbat, N. "The Arab Revolution Takes Back the Public Space," *Critical Inquiry*, Vol. 39, No.1, pp. 198-208. Chicago: The University of Chicago Press, 2012.
- Sennett, R. *The fall of the public man*. New York : Knopf, 1977.
- Jacobs, J. *The Death and Life of Great American Cities*. New York : Random House, 1992.
- Smith, N. *The New Urban Frontier – gentrification and the revanchist city*. New York: Rutledge, 1996.
- Stavrides, S. *The December 2008 Youth Uprising in Athens: Spatial Justice in an Emergent "City of Thresholds"*. (<https://www.jssj.org/wp-content/uploads/2012/12/JSSJ2-10en1.pdf>)
- Teismann, M. 'An ideological city: Koolhaas' exodus in the Second Ecumene". *Journal of Architectural Culture*, 2017.
- Tsavdaroglou, C. Makrygianni, V. *Athens Urban Space Riots: From December 2008: Revolt to Mobilizations in the Era of Crisis*, 2013.
- Vradis, A. Dalakogolou, D., *Revolt and Crisis in Greece: Between a present yet to pass and a future yet to come*. Oakland, Baltimore, Edinburgh, London & Athens: AK Press & Occupied London, 2011.
- Wang, H. Wang, Z. Newman, G. , *Urban Planning as an Extension of War Planning: The Case of Shenyang, China, 1898-1966*. *Contemporary Urban Affairs*, Volume 3, Number 1, pages 1– 12, 2009.
- Young, I.M. *Justice and the politics of difference*. New Jersey: Princeton University Press, 1990.

# ΚΑΤΆΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

εικ. 1: [https://www.lexpress.fr/actualites/1/societe/mai-68-vu-par-l-afp-dans-la-sorbonne-occupee\\_2004938.html](https://www.lexpress.fr/actualites/1/societe/mai-68-vu-par-l-afp-dans-la-sorbonne-occupee_2004938.html)

εικ. 2: <https://www.thetimes.co.uk/article/macron-shatters-the-time-worn-myth-that-france-is-colour-blind-by-appointing-yassine-belattar-mn5p8bmxn>

εικ. 3: [https://www.huffingtonpost.gr/entry/dikastike-apofase-e-aneparkeia-tes-elaseethenetai-ya-tis-zemies-apo-ta-yeyonota-toe-dekemvre-toe-2008\\_gr\\_5d3d9651e4b0a6d63740f781](https://www.huffingtonpost.gr/entry/dikastike-apofase-e-aneparkeia-tes-elaseethenetai-ya-tis-zemies-apo-ta-yeyonota-toe-dekemvre-toe-2008_gr_5d3d9651e4b0a6d63740f781), edited by author.

εικ. 4: <https://unshavedmouse.com/2016/11/03/wall-e-2008/>

εικ. 5: <https://www.bulgergallery.com/artists/27-bruno-barbey/works/31792-bruno-barbey-rue-gay-lussac-paris-france-may-10th-1968/>

εικ. 6: <https://cronobook.com/pic/185d0142-7322-4c10-b803-6b3764eaead8>

εικ. 7: <http://marcriboud.com/en/countries/may68/>

εικ. 8: Apple Maps

εικ. 9: Apple Maps

εικ. 10: <https://www.nytimes.com/2018/05/05/world/europe/france-may-1968-revolution.html>

εικ. 11: <https://lasentinel.net/50-years-after-the-watts-riots-the-original-black-lives-matter-protest.html>

εικ. 12: <https://www.pinterest.com/pin/826269862858504731/>

εικ. 13: <https://www.theguardian.com/cities/2016/mar/31/story-cities-12-paris-baron-haussmann-france-urban-planner-napoleon>

εικ. 14: <https://piximus.net/others/picture-of-old-paris>

εικ. 15: <https://tetartopress.gr/i-pikra-i-petra-o-kaimos-kai-i-vathia-erotiki-drapetsona/>

εικ. 16: [https://www.efsyn.gr/themata/istorika/220168\\_drapetsona-1960-i-mahi-tis-paragkas](https://www.efsyn.gr/themata/istorika/220168_drapetsona-1960-i-mahi-tis-paragkas)

εικ. 17: <https://news.sky.com/story/french-riots-police-trial-starts-10-years-on-10367574>



εικ. 19: <https://placesjournal.org/article/20-years-later-legacies-of-the-los-angeles-riots/?cn-reloaded=1>

εικ. 20: <https://charactermedia.com/remembering-the-1992-los-angeles-riots/>

εικ. 21: <https://www.chicagotribune.com/la-sp-dn-baltimore-orioles-call-off-games-dodgers-riot-20150428-story.html>, edited by author.

εικ. 22: <https://www.nytimes.com/2018/05/05/world/europe/france-may-1968-revolution.html>, edited by author.

εικ. 23: <https://www.moma.org/collection/works/392>

εικ. 24: <https://nos.nl/artikel/2322950-oorlogsdagboek-van-nederlander-in-dresden-teruggevonden>

εικ. 25: <https://barcelonarchitecturewalks.com/michael-webb-of-archigram-at-fad-fest-2017-inaugural-conference/>

εικ. 26: <https://socks-studio.com/2011/03/19/exodus-or-the-voluntary-prisoners-of-architecture/>

εικ. 27: <https://megaestructuras.tumblr.com/post/35714739354>

εικ. 28: <https://arquitecturayempresa.es/noticia/la-ciudad-sin-arquitectura-no-stop-city-de-archizoom>

εικ. 29: <https://somethingcurated.com/2020/10/12/what-archizoom-associati-taught-us/>

Η επίδραση που μπορεί να έχει ο αστικός σχεδιασμός τόσο στη ροή της καθημερινότητας όσο και στην εξέλιξη της πόλης και της κοινωνίας δεν γίνεται συχνά αντιληπτή στην πραγματική της διάσταση. Κατ' επέκταση, ο αστικός σχεδιασμός έχει χρησιμοποιηθεί ανά καιρούς για την εξασφάλιση του ελέγχου της κοινωνίας, αλλά και για τη διατήρηση των αρμονικών ρυθμών ροής της καθημερινότητας. Οι κοινωνικές εξεγέρσεις και ασύμμετρες συγκρούσεις αποτελούν κατά βάση την πιο κοινή αιτία διαταραχής των ομαλών ρυθμών της καθημερινότητας στα αστικά κέντρα και η πρόληψη και διαχείριση τους έχουν αποτελέσει ουκ ολίγες φορές αντικείμενο ενασχόλησης του σχεδιασμού και της Αρχιτεκτονικής, ανά τα χρόνια.

Η έρευνα αυτή επικεντρώνεται στη χωρική διάσταση των εξεγέρσεων αυτών, τον τρόπο με τον οποίον αυτές επηρεάζουν την ποιότητα του δημόσιου χώρου, καθώς και το πως οι εκάστοτε συνθήκες που διαμορφώνει ο σχεδιασμός των αστικών κέντρων επιδρούν στη γέννηση και την εξέλιξη των φαινομένων αυτών. Αναζητείται παράλληλα η προέλευση των τεχνικών που χρησιμοποιεί ο σχεδιασμός για να εξασφαλίσει τον έλεγχο, καθώς και αξιολογείται η αποτελεσματικότητά των τεχνικών αυτών σε πρόσφατα παραδείγματα. Συνδέει, τέλος, τα όσα έχουν προκύψει με την περίπτωση της Ελλάδας και πως η εγχώρια αρχιτεκτονική παραγωγή λειτούργησε με υποβόσκοντα κίνητρα και, μεταξύ άλλων, με απώτερο σκοπό τον έλεγχο.

Παραδείγματα-κλειδιά και case-studies στην ανάλυση αυτή αποτελούν τα γεγονότα του Δεκέμβρη του 2008 στην Αθήνα, η περίπτωση του Μάη του 1968, καθώς και ο ανασχεδιασμός του Παρισιού από τον Haussmann, μεταξύ άλλων.